

JANINA KAMIŃSKA

Universitas Vilnensis 1793–1803

OD SZKOŁY GŁÓWNEJ WIELKIEGO KSIĘSTWA
LITEWSKIEGO DO IMPERATORSKIEGO
UNIwersytetu WILEŃSKIEGO

Pamięci mojej Mamy

JANINA KAMIŃSKA

Universitas Vilnensis 1793–1803

OD SZKOŁY GŁÓWNEJ WIELKIEGO KSIĘSTWA
LITEWSKIEGO DO IMPERATORSKIEGO
UNIwersytetu WILEŃSKIEGO

Recenzenci

Prof. dr hab. Kalina Bartnicka

Prof. dr hab. Andrzej Kajetan Wróblewski

Redakcja

Małgorzata Dehnel-Szyc

Redakcja techniczna

Zofia Kosińska

Redaktor prowadzący

Małgorzata Yamazaki

Projekt okładki

Wojciech Markiewicz

Okladka: *Herb Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego*. Zgoda na publikację: Dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego dr Marija Prokopčik

Strona przedtytułowa: *Pieczęć Szkoły Głównej Wileńskiej*. Zgoda na publikację: Dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego dr Marija Prokopčik

Elementy ozdobne zamieszczone w książce pochodzą ze zbiorów starych druków Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Zgoda na publikację: Dyrektor Biblioteki PAU i PAN w Krakowie dr Karolina Grodziska

Skład i łamanie

Logoscript

Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2010-2012 jako projekt badawczy Nr N N106 129739.

© Copyright by Janina Kamińska 2012

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012

ISBN 978-83-235-0893-9 (Druk)

ISBN 978-83-235-3289-7 (Pdf)

ISBN 978-83-235-3305-4 (Mobi)

ISBN 978-83-235-3297-2 (Epub)

Wydanie I

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy: tel (0 48 22) 55 31 333

e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

Spis treści

Wstęp	7
ROZDZIAŁ I Szkoła Główna w latach 1793–1803	31
1. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego a Sejm Grodzieński	31
2. Szkoła Główna Wileńska pod nadzorem Komisji Edukacyjnej Litewskiej. .	49
3. Ostatni rektorzy Szkoły Głównej Wileńskiej	76
4. Powstanie Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego.	100
ROZDZIAŁ II Profesorowie i programy kształcenia	118
1. Kolegium Moralne	126
2. Kolegium Fizyczne.	149
3. Kolegium Lekarskie	178
4. Pozostali profesorowie	211
ROZDZIAŁ III Studenci	214
1. Zapisy do Szkoły Głównej.	217
2. Liczebność studentów.	221
3. Przedmioty studiów	223
4. Wiek studentów.	234
5. Pochodzenie terytorialne.	237
6. Przygotowanie do studiów	242
7. Pochodzenie społeczne i sytuacja materialna	244
8. Warunki zamieszkania	249
9. Studencka codzienność.	252
10. Dyplomy i stopnie	256
ROZDZIAŁ IV Absolwenci i ich losy	259
1. Profesorowie, adiunkci i członkowie honorowi Uniwersytetu Wileńskiego	260
2. Nauczyciele	279
3. Lekarze i absolwenci medycyny	291
4. Przyrodnicy	299
5. Artyści malarze i muzycy	302
6. Literaci i pisarze	304

7. Prawnicy	310
8. Aktywność absolwentów Szkoły Głównej w towarzystwach naukowych i społecznych	311
9. Udział w ruchach niepodległościowych	321
Zakończenie	325
Streszczenia	330
Summary	330
Santrauka	334
Bibliografia	338
Wykaz skrótów	362
Aneksy	363
1. Ustawy czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwer- sytetu i Szkół jego Wydziału, 18 maja 1803 roku	363
2. Rota przysięgi dla stanów	395
3. Lista absolwentów Szkoły Głównej, których losy udało się prześledzić . . .	404
Indeks nazwisk	406
Wkładka	
Rektorzy Universitas Vilnensis	
Urzędnicy rosyjscy na Litwie	
Kurator Wileńskiego Okręgu Szkolnego	
Profesorowie Universitas Vilnensis	
Wychowankowie Szkoły Głównej Wileńskiej	
Uniwersytet Wileński	
Wklejka	
Plan Wilna z zaznaczonymi ulicami, przy których mieszkali studenci	

Wstęp

Lata 1793–1803 były okresem szczególnym w historii *Universitas Vilnensis*, gdyż jego działalność wiązała się ściśle z sytuacją polityczną całej Rzeczypospolitej – schyłkiem jej istnienia, upadkiem, a następnie włączeniem obszarów Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperium Rosyjskiego. W tym czasie zmieniła się sytuacja oświatowa, a dawni działacze edukacyjni podejmowali starania o zachowanie dorobku nauki i szkolnictwa polskiego czasów Komisji Edukacji Narodowej.

Początkowe lata tego okresu zaznaczyły się obradami Sejmu Grodzieńskiego i podpisaniem traktatu rozbiorowego, a także walką o przetrwanie Komisji Edukacji Narodowej. O jej zachowanie zabiegały oba istniejące wówczas uniwersytety, czyli Szkoły Główne – Koronna w Krakowie i właśnie Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie. Nie było to zadanie łatwe, gdyż wszelkie decyzje zależały już od władz rosyjskich. Nawet król Stanisław August Poniatowski (1732–1798) – wielki protektor rozwoju nauk, a Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w szczególności, nie mógł przebić się ze swoimi argumentami. W rzeczywistości władzę nad obszarami litewskimi przejęła caryca Katarzyna II (1729–1796) i wyznaczeni przez nią pełnomocnicy: generał i poseł nadzwyczajny Jakub Sievers (1731–1808), a następnie generał-gubernator Litwy książę Nikołaj Wasilijewicz Repnin (1734–1801)¹. Po śmierci Katarzyny rządy na Litwie przejmowali kolejni gubernatorzy, wyznaczani przez kolejnych carów: Pawła I (1754–1801) i Aleksandra I (1777–1825).

¹ Nominację na stanowisko generał-gubernatora Nikołaj Wasilijewicz Repnin otrzymał 30 października 1794 roku. Wcześniej uczestniczył w życiu politycznym Rosji głównie jako dyplomata. W latach 1764–1768 pełnił bowiem funkcję ambasadora rosyjskiego w Rzeczypospolitej. Miał wtedy okazję poznać specyfikę polskich warunków politycznych. Z polecenia Katarzyny II przyczynił się do wyboru Stanisława Augusta na króla. W 1768 r. caryca powierzyła mu funkcję ambasadora rosyjskiego w Stambule. Zob. L. Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938, s. 1, 5, 11.

W 1797 roku generał-gubernator Litwy książę Repnin powołał dla guberni litewskiej Komisję Edukacyjną Litewską, która sprawowała nadzór nad Szkołą Główną w Wilnie. Wraz z jej powstaniem skończył się też czas swobód autonomicznych, a rozpoczęła się rozbudowa administracji i biurokracji uczelni.

Opisanie dziejów Uniwersytetu Wileńskiego w latach 1793–1803 skłania do spojrzenia na drogę, jaką przeszła uczelnia w XVIII wieku i usytuowania jej przemian na tle ogólnej sytuacji uniwersyteckiej w Europie. Należy zauważyć, iż przekształcanie uniwersytetów europejskich rozpoczęło się już pod koniec XVII wieku². Potrzeba zmian była wynikiem nie tylko kryzysu finansowego, ale także ustrojowego i naukowego istniejących uniwersytetów. Dostrzegano bowiem nieprzystawalność struktury i programów nauczania do potrzeb zmieniającego się świata, a przede wszystkim do potrzeb życia. Programy nauczania nie uwzględniały nowych nauk – matematyczno-przyrodniczych, medycyny, ekonomii, architektury – które rozwinęły się dzięki badaniom naukowym i filozofii XVII wieku oraz myśli oświeceniowej. Kryzys dotknął przede wszystkim uniwersytety o średniowiecznym rodowodzie, w których panowało skostnienie, rutyna, a ich organizacja miała charakter korporacyjny. Nowożytnie uniwersytety także nie uniknęły kryzysu. Im jednak łatwiej było przeprowadzić zmiany.

Potrzeba reform przybrała na sile po likwidacji zakonu jezuitów, najpierw na mocy decyzji rządów Portugalii (1759), Francji (1764) i Hiszpanii (1767), a następnie po ogłoszeniu *breve* papieskiego o całkowitej kasacie zakonu w 1773 roku³. Jezuicki uniwersytet w Coimbrze, w Portugalii, zreformował polityk Sebastião José de Carvalho e Melo, znany jako markiz de Pombal (1699–1782). Do programu studiów wprowadził nauki matematyczno-przyrodnicze. Modernizację studiów przeprowadził także król Hiszpanii Karol III (1716–1788), zwany „restauratorem studiów”. Nowe programy przyjęły uczelnie w Sewilli,

² W. Smoleński, *Towarzystwa naukowe i literackie w Polsce wieku XVIII*, Warszawa 1887; H. Barycz, *Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia*, w: *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków we Wrocławiu*, t. 2, z. 1, Wrocław 1948, s. 83; B. Leśnodorski, *Uniwersytety w epoce Oświecenia*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, z. 4, s. 893–909; R. Porter, *The scientific revolution and universities*, w: *A history of the university in Europe*, general editor W. Rüegg, vol. II: *Universities in early modern Europe (1500–1800)*, Cambridge 1996; L.W. Brockliss, *Aristotle, Descartes and the New Science: Natural Philosophy at the University of Paris 1600–1740*, „Annals of Science” 1981, 38, s. 33–69; idem, *The moment of no return: The University of Paris and the death of Aristotelianism*, „Science & Education” 2006; [A.J. Andrijejev], „Быть русским по духу и европейцем по образованию”. Университет Российской империи в образовательном пространстве Центральной и Восточной Европы XVIII–начала XX в., сост. А.Ю. Андреев, Москва 2009 – w tym tomie przede wszystkim: [L.J. Posokhova] Л.Ю. Посохова, *Трансформация образовательной традиции в Восточной Европе XVII–XVIII вв.*

³ E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1984, s. 710–715; J. Maciszewski, *Historia powszechna. Wiek Oświecenia*, Warszawa 1997, s. 165, 168; B.M. Roehener, *Jesuits and the State: A Comparative Study of their Expulsions (1590–1990)*, „Religion” 1997, No 27, s. 167.

Salamance, Santiago i Grenadzie⁴. Maria Teresa (1717–1780), cesarzowa Monarchii Habsburgów, odebrała Uniwersytet Wiedeński jezuitom i powierzyła jego reformę wyznaczonym przez siebie ludziom nauki. Wówczas rozkwitły na tej uczelni nauki medyczne, biologia, chemia, fizyka, prawo natury i zmodyfikowane zostały wykłady z dyscyplin teologicznych⁵.

W krajach niemieckich zaczęły pojawiać się nowe uczelnie, w tym np.: w Halle (1693 rok), Getyndze (1737 rok) i Erlangen (1743 rok)⁶ – przy pełnym poparciu władców i opiece państwa. Ich struktura organizacyjna stała się wzorem dla innych powstających uniwersytetów oraz tych, które się modernizowały. Szczególne uznanie zdobył Uniwersytet w Getyndze, który za cel stawiał kształcenie dla dobra państwa. Jego władze uzyskały swobodę w doborze kadry profesorskiej i w prowadzeniu badań naukowych. Uniwersytet wyróżniał się dobrze wyposażonymi pracowniami i laboratoriami badawczymi⁷.

Stare uniwersytety w Niemczech likwidowano albo dostosowywano do nowych wymogów. W 1794 roku upadł uniwersytet w Stuttgarcie, w 1798 – w Kolonii, Trewirze, Moguncji i Bonn, w 1803 – w Dyllingen, Bambergu i Fuldzie, a w 1804 w Erfurcie⁸.

Zmieniały się także uniwersytety francuskie, które w drugiej połowie XVIII wieku zostały poddane ostrej krytyce i uznane, między innymi przez twórców francuskiej *Encyklopedii albo Słownika rozumowanego nauk sztuk i rzemiosł*, za instytucje przestarzałe, źle kształcące i nie rozwijające nauki⁹. Propozycje ich unowocześnienia pozostały jednak w sferze projektów. Bartholémy-Gabriel Rolland d’Erceville (1734–1794), prezydent parlamentu paryskiego, postrzegał uniwersytet we Francji jako element hierarchicznego systemu szkolnego. Uniwersytety prowincjonalne, jego zdaniem, miały kierować i nadzorować szkoły na swoim obszarze i podlegać paryskiej Sorbonie. Ponadto miały kształcić fachowców, w tym nauczycieli, a program nauczania powinien mieć charakter utylitarny¹⁰.

⁴ E. Rostworowski, op. cit., s. 716, 720; J. Kamińska, *Kierunki rozwoju uniwersytetów europejskich w XVIII wieku*, w: *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 105–106.

⁵ B. Leśnodorski, op. cit., s. 898–899, E. Rostworowski, op. cit., s. 621.

⁶ H. Barycz, op. cit., s. 899; K. Bartnicka, *Reformy uniwersyteckie w okresie Oświecenia w Niemczech*, w: *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, red. M. Surdacki, Lublin 2002, s. 379–381.

⁷ K. Bartnicka, op. cit., s. 381.

⁸ Ibidem, s. 379.

⁹ B. Leśnodorski, op. cit., s. 893; K. Bartnicka, *Upadek uniwersytetów we Francji w XVIII w.*, w: *Historia, społeczeństwo, wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 40–41.

¹⁰ K. Mrozowska, *Rola uniwersytetów w hierarchicznych ustrojach szkolnych doby Oświecenia*, w: *W kręgu wielkiej reformy. Sesja naukowa w Uniwersytecie Jagiellońskim w dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej 24–26 października 1973*, pod red. K. Mrozowskiej i R. Dutkovej, Warszawa–Kraków 1977, s. 106; K. Mrozowska, *Koncepcje pedagogiczne Oświecenia*. Rolland

Następne projekty zrodziły się we Francji podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Pojawiły się wtedy dwa projekty, których autorzy w ogóle nie przewidywali istnienia uniwersytetów. Charles de Talleyrand-Perigord (1754–1838), polityk i minister spraw zagranicznych, opowiedział się za przekazaniem Instytutowi Narodowemu w Paryżu nadzoru nad szkołami, kształcenia kadr oraz działalności naukowo-badawczej. W koncepcji Jeana Antoine’a Condorceta (1743–1794), prawnika i polityka, funkcje kształcące miały przejść licea, a badania naukowe i nadzór nad szkołami – Towarzystwo Narodowe Nauki i Sztuki. Należy jednak zauważyć, iż licea projektował jako szkoły wyższe, w których szeroka wiedza byłaby przekazywana przez najlepiej przygotowanych naukowców¹¹.

Rozwiązania zastosowane w krajach europejskich miały też wpływ na reformę uniwersytetów w Rzeczypospolitej po pierwszym rozbiore. Istotnym przesłaniem dla reformy było oddanie uczelni pod opiekę państwa, modernizacja programów nauczania oraz umiejscowienie ich w całej strukturze szkolnej. Istniejące w Polsce dwa uniwersytety – Akademia Krakowska i Akademia Wileńska – zostały przekształcone w szkoły główne: Szkoła Główna Koronna w Krakowie i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie. Podlegały one władzy Komisji Edukacji Narodowej i miały do spełnienia trzy podstawowe zadania: kształcenie, w tym kształcenie nauczycieli, opiekę nad szkołami niższymi i badania naukowe. Akademia Krakowska została zreformowana przez Hugona Kołłątaja (1750–1812), który już w 1780 roku ogłosił pierwsze zmiany. Reforma jezuickiej Akademii Wileńskiej zaczęła się rok później. Jej reformator i rektor Marcin Poczobut-Odlanicki (1728–1810) organizował katedry i ściągał profesorów zarówno z kraju, jak i z zagranicy. W latach 1783–1792 powstało zaplecze dla rozwoju badań dzięki rozbudowie istniejących od czasów jezuickich: obserwatorium astronomicznego, gabinetu fizycznego i biblioteki, a także organizacji nowych pracowni i gabinetów: chemicznego, historii naturalnej, ogrodu botanicznego i teatru anatomicznego¹².

Po rozbiorach Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego, zwana od 1797 roku Szkołą Główną Wileńską, stała się jedną z uczelni Rosji. Zainteresowanie władz carskich sprawą uniwersytetów było niewielkie, a częste zmiany na tronie nie sprzyjały wypracowaniu stabilnej wizji tego typu szkół.

Utworzony przez carycę Elżbietę Piotrowną (1709–1762) w 1755 roku uniwersytet w Moskwie sytuował Rosję wśród krajów o niewielkich doświad-

d’Erceville – Denis Diderot – *Komisja Edukacji Narodowej. Studium porównawcze*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XIX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 4 i nast.; K. Bartnicka, *Upadek uniwersytetów we Francji...*, op. cit., s. 45 i nast.

¹¹ Ibidem, s. 50–52.

¹² J. Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pułtusk–Warszawa 2004, s. 189–190.

zeniach i tradycjach w rozwijaniu szkolnictwa wyższego¹³. W latach siedemdziesiątych XVIII wieku Uniwersytet Moskiewski przeżywał kryzys, objawiający się znacznym spadkiem liczby studentów i profesorów¹⁴. Panująca wówczas Katarzyna II, z myślą o modernizacji tej uczelni, zamówiła u Denisa Diderota (1713–1784) plan jej urządzenia¹⁵. Uwagi Diderota dotyczyły jednak głównie kierunku, jaki powinna obrać Rosja w organizacji uniwersytetu pod względem struktury i koncepcji kształcenia. Podobnie jak Rolland, Diderot wskazywał, iż uniwersytet powinien się znaleźć w strukturze systemu oświaty państwowej. Opowiedział się za modelem czterowydziałowej uczelni z filozofią, prawem, medycyną i teologią, która będzie przekazywać wiedzę użyteczną¹⁶.

Katarzyna II nie przeprowadziła jednak żadnych zmian uniwersytetu, a propozycja Diderota pozostała na papierze. Dopiero pod rządami Aleksandra I, który dostrzegał potrzebę kształcenia fachowców w zakresie nauk ścisłych, w latach 1802–1803 została przeprowadzona reforma uniwersytetów. Powstało wówczas Ministerstwo Oświecenia Publicznego, któremu podlegało całe szkolnictwo w Imperium. Powołany przez cara zespół opracował koncepcję zmian w szkołach wyższych, a wzorem była organizacja uniwersytetu w Getyndze. Dla reformatorów ważne były przede wszystkim uzyskanie zapewnienia cara o wolności akademickiej i niezależności uniwersytetu od wpływów rządu i cerkwi oraz możliwość wszechstronnego

¹³ Poza Uniwersytetem Moskiewskim istniał w Rosji, przy Petersburskiej Akademii Nauk, Uniwersytet Akademicki, utworzony w 1724 r. przez cara Piotra I. Na mocy ukazu Piotra I o powołaniu tej instytucji, jej zadaniem było kształcenie zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, natomiast Akademia Nauk miała skupiać zespół uczonych, którzy będą wzbogacać i udokształcać naukę, czyli będzie instytucją badawczą. Joanna Schiller zwróciła uwagę, że w gronie historyków rosyjskich toczy się dyskusja o pierwszeństwo w rodowodzie uniwersytetów w Rosji. Istnieje bowiem grupa uczonych, skupiona wokół Jurija D. Margolisa i Grigorija A. Tyszkina, która uważa, iż pierwszym uniwersytetem w Rosji był właśnie Petersburski Uniwersytet Akademicki, utworzony przez Piotra I Wielkiego. Inni historycy uważają, iż nie był on pełnym czterowydziałowym uniwersytetem i dlatego nie powinien być zaliczony do uniwersytetów. Zob. J. Schiller, *Początki kształcenia uniwersyteckiego w Rosji – Petersburski Uniwersytet Akademicki*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2009, t. XLVI, Warszawa 2009, s. 147 i nast. Zob. też [M.I. Suchomłynov], M.I. Сухомлынов, *История Роскиской академии*, Санкт-Петербург 1884; [S. Ševyuriev], С. Шевыриев, *История Императорского Московского университета написанная в столетнему его Юбилею*, Москва 1855, s. 6.

¹⁴ [A.J. Andrijejev], А.Ю. Андреев, *Московский университет в общественной и культурной жизни России в начале XIX века*, Москва 2000, s. 35.

¹⁵ W 1774 r. Denis Diderot opracował *Plan uniwersytetu dla rządu rosyjskiego albo publicznej edukacji wszystkich nauk*. Uznał wówczas, iż nowoczesny uniwersytet powinien składać się z czterech wydziałów: filozofii, prawa, teologii i medycyny. Był też zdania, że w Rosji powinny powstać wyższe szkoły rolnicze i techniczne. K. Mrozowska, *Koncepcje pedagogiczne Oświecenia...*, op. cit., s. 9–10; W.A. Serczyk, *Katarzyna II*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 218.

¹⁶ K. Mrozowska, *Koncepcje pedagogiczne Oświecenia...*, op. cit., s. 13–14, 28; K. Bartnicka, *Upadek uniwersytetów we Francji...*, op. cit., s. 46–47.

kształcenia studentów. Skorzystano także z doświadczeń polskich, wedle których uniwersytet stał na czele szkolnictwa w swoim rejonie. Powstała wówczas sieć uniwersytetów, usytuowanych w centralnym miejscu okręgów szkolnych, powołanych 8 września 1802 roku¹⁷. W wyniku reformy, przeprowadzonej pod rządami Aleksandra I, Szkoła Główna Wileńska stała się jednym z uniwersytetów Imperium Rosyjskiego.

Na potrzebę spisania dziejów Uniwersytetu Wileńskiego wskazał już w 1807 roku Jan Śniadecki (1756–1830), gdy został wybrany jego rektorem. Uważał bowiem, że „historia towarzystw uczonych, zarządzających edukacją publiczną kraju, jest ważną częścią historii narodowej, wskazującą wzrost lub upadek oświecenia i wpływ jego na postępy cywilizacji, tudzież administracji wewnętrznej kraju”¹⁸. Nie od razu spełniło się marzenie Śniadeckiego i przez wiele lat nie zostało opracowane pełne wydanie dziejów Wszechnicy. Pierwsze jej monografie powstawały od drugiej połowy XIX wieku.

„Próbę jej historii” dał w 1862 roku Michał Baliński (1794–1864), absolwent Uniwersytetu Wileńskiego i publicysta¹⁹. Przedstawił zarys dziejów uczelni od chwili jej powołania do początków XIX wieku. Zaznaczył, że dzieje okresu jezuickiego są „zamglone”, bo skąpe źródła uniemożliwiają ich pełny opis. Wymagało to więc, zdaniem Balińskiego, dalszych poszukiwań²⁰. Omawiając zaś czasy XVIII i początków XIX wieku skoncentrował się głównie na postaci astronoma Marcina Poczobuta-Odlanickiego, rektora uniwersytetu w latach 1781–1799. W tej części nie odnajdujemy jednak treści zasadniczych: struktury, organizacji katedr i programów nauczania, a informacje o profesorach są skąpe.

W latach 1899–1900 ukazała się monumentalna trzypięciotomowa praca o uniwersytecie. Jej autorem był Józef Bieliński (1848–1926), lekarz, absolwent Uniwersytetu Wileńskiego, który przedstawił niektóre wątki pracy uniwersytetu od czasu powołania w XVI wieku do 1831 roku, czyli do wybuchu powstania listopadowego. Ta cenna monografia zawiera materiał źródłowy, przytaczany *in extenso* (wyjątki z protokołów posiedzeń Rady

¹⁷ S. Truchim, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Łódź 1960, s. 48, 100 i nast.; K. Bartnicka, *Jedna z koncepcji organizacji szkolnictwa wieku Oświecenia w Europie Wschodniej. Okręgi szkolne uniwersyteckie w Polsce i w Rosji: 1781–1803–1835*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1982, nr 3–4, s. 172; J. Schiller, *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008, s. 25–26; [A.J. Andriejew], A.Ю. Андреев, *Российские университеты XVIII–первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы*, Москва 2009, s. 360, 371.

W literaturze przedmiotu można spotkać określenie „okręg naukowy”. Nie jest to nazwa poprawna, gdyż nie chodziło tu o instytucje naukowe, ale o szkoły okręgu.

¹⁸ Cyt. za: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński 1579–1831*, t. I, Kraków 1899–1900, s. 2.

¹⁹ M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska, próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862.

²⁰ Ibidem, s. 80.

Uniwersytetu, konspekty wykładów i fragmenty prac profesorskich), a także materiał faktograficzny (strukturę uczelni, rozwój dyscyplin naukowych, biografie profesorów oraz biografie niektórych wychowanków). Praca ta, niestety, nie oddaje całościowego spojrzenia na omawiany okres. Jej struktura jest bowiem dość skomplikowana, a treści rozproszone są w wielu miejscach, co znacznie utrudnia korzystanie z niej. Jest ona jednak bezcenna w dalszych poszukiwaniach archiwalnych, służyła, i nadal służy, za punkt wyjścia do pogłębionych badań²¹. Należy też zaznaczyć, iż autor nie przypisywał sobie miana dziejopisarza Uniwersytetu Wileńskiego i we wstępie zwrócił uwagę, iż nie tytułuje pracy „ani historią, którą nie jest, ani szkicem, ani fragmentem z dziejów oświaty w Polsce”²². Podkreślił, iż mówi jedynie o Uniwersytecie Wileńskim. Istotna wydaje się podana przez Bielińskiego periodyzacja dziejów uniwersytetu. Dla rozpatrywanego przez siebie okresu wyróżnił cztery epoki: pierwsza – Akademia Wileńska w czasach jezuickich i po powołaniu Komisji Edukacji Narodowej 1579–1780; druga – epoka Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego od 1780 do 1797 roku; trzecia – Szkoła Główna Wileńska do 1803 roku i czwarta epoka – Cesarski Uniwersytet Wileński, do 1831 roku²³.

Kolejne opracowania na temat uniwersytetu wydał w początkach XX wieku Ludwik Janowski (1878–1921), absolwent Uniwersytetu Kijowskiego i profesor historii kultury na Uniwersytecie Wileńskim. Do najważniejszych jego prac należą: *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego* i *Słownik bibliograficzny Uniwersytetu Wileńskiego*. Publikacje te są dobrym punktem wyjścia do ustalenia struktury organizacyjnej uczelni i jej rozwoju, a także kadry profesorskiej. Ważne są przede wszystkim podane przez autora wskazówki bibliograficzne²⁴. W innych pracach o Uniwersytecie Wileńskim, Janowski ukazał zarys dziejów uczelni od chwili powołania do 1842 roku. Jego przekaz zawiera wiele trafnych ocen, ale ma raczej charakter popularny²⁵. Cenny jest natomiast jeden z rozdziałów pracy *Wszechnica Wileńska*, w którym odnosi się do utartych i powielanych w literaturze sądów na temat uniwersytetu²⁶. Dość ostro wypowiedział się m.in. o monografii Bielińskiego, któremu zarzucił „słabe ogarnięcie znanego lecz rozproszonego

²¹ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński 1579–1831*, t. I–III, Kraków 1899–1900.

²² Ibidem, t. I, s. 5.

²³ Ibidem.

²⁴ L. Janowski, *Historiografia Uniwersytetu Wileńskiego*, cz. I, Wilno 1921; idem, *Słownik bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, wyd. pod kier. R. Mienickiego przy współudziale M. Durbianki i B. Zwolskiego, Wilno 1939.

²⁵ Ludwik Tur [L. Janowski], *Uniwersytet Wileński i jego znaczenie*, Lwów 1903; idem, *O pismach historyczno-literackich Jundziłła*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. III, Wilno 1910; idem, *Ateny Litewskie. Zagajenie kursu p.t. Historia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1912; idem, *Wszechnica Wileńska 1578–1842*, Wilno 1921.

²⁶ Idem, *Roztrząsanie upowszechnionych poglądów na Uniwersytet w Wilnie*, ibidem, s. 34–60.

materiału, wątrość erudycji [...], brak zupełny przemyślenia spraw i zagadnień, o których się z rzekomym znawstwem rozwodzi”²⁷.

Te klasyczne już opracowania Balińskiego, Bielińskiego i Janowskiego doczekały się uzupełnień. Okres jezuicki został omówiony w 4-tomowej monografii Ludwika Piechnika SJ (1920–2006), profesora Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie, który – wykorzystując źródła wileńskie oraz jezuickie, przechowywane w Bibliotece Watykańskiej – przedstawił pełny obraz funkcjonowania Akademii Wileńskiej od chwili powołania do kasaty zakonu jezuitów w 1773 roku²⁸.

O dalszych losach uczelni, w okresie Komisji Edukacji Narodowej, traktuje kilka prac zwartych²⁹. Wśród nich ważna jest monografia Ireny Szybiak,

²⁷ Ibidem, s. 38.

²⁸ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej 1570–1773*, t. I: *Początki Akademii Wileńskiej 1570–1599*, Rzym 1984; t. II: *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym 1983; t. III: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach potopu i okres kryzysu 1655–1770*, Rzym 1987; t. IV: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Rzym 1990. Poza tą pracą ważne są także wcześniejsze publikacje o dorobku jezuickim: S. Załęskiego, *Jezuici w Polsce* – przede wszystkim t. III (Lwów 1902) oraz t. IV, cz. 5, t. V, cz. 1 (Kraków 1905–1906), a także S. Bednarskiego, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego* (Kraków 1933, reprint Kraków 2003). Należy również przywołać artykuły zamieszczone w literaturze przedmiotu, m.in. w: *Ars educandi, Prace ofiarowane Ludwikowi Piechnikowi SJ* (Kraków 1995), zwłaszcza: F. Paluszkievicza, SJ, *Dzieje szkolnictwa jezuickiego w Polsce w publikacjach o. Ludwika Piechnika SJ* (s. 155–167) i R. Plečkaitisa, *Początki logiki matematycznej w jezuickiej Akademii Wileńskiej*, (s. 181–198). W zbiorze *Jezuicka ars historica, prace ofiarowane księdzu profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, (red. Marek Ingłot i Stanisław Obirek, Kraków 2001) zamieszczono tekst M. Jučasa, *Motywacje polityczne powołania Uniwersytetu Wileńskiego. Ku czci jubileusza 420-lecia Uniwersytetu* (s. 209–217). Ponadto należy wspomnieć cenne prace i artykuły o rozwoju dyscyplin naukowych w Wilnie, np. B. Lisiaka SJ, *Nauczanie matematyki w polskich szkołach jezuickich od XVI do XVIII wieku. Studia i materiały* (Kraków 2003) oraz teksty opublikowane w pracy zbiorowej: *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami* (pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej, Kraków-Warszawa 2004), szczególnie artykuły: Z. Pawlikowskiej-Brożek, *Podręczniki matematyki dla polskich szkół jezuickich* (s. 245–268); W. Więslawa, *Matematycy Societas Iesu na Litwie i obrzeżach Rzeczypospolitej XVII–XIX wieku* (s. 269–319); J. Paszendy SJ, *Nauczanie architektury w szkołach jezuickich XVIII wieku* (s. 385–402).

²⁹ O Uniwersytecie Wileńskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej traktują liczne artykuły, zamieszczone w pracach zbiorowych, w tym: Wandy Januszkiewiczówny, *Dawid Pilchowski jako profesor literatury w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego* i Jana Rostafińskiego, *Ludwik Henryk Bojanus. (W stulecie śmierci, 1776–1827)* oraz rozprawy dociekające początków poszczególnych katedr i dziedzin wiedzy, np. Stanisława Trzebińskiego, *Wydział lekarski dawnego Uniwersytetu Wileńskiego i Akademii Medyko-Chirurgicznej w oświeceniu rękopisów Bućkiewicza*, a także Wandy Bobkowskiej, *U źródeł wiedzy rolniczej na Litwie* – zamieszczone w: *Księdze pamiątkowej Uniwersytetu Wileńskiego. Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego* (Wilno 1929). Zwięzłe omówienie dziejów wszechnicy przedstawił abp Henryk Gulbinowicz w rozprawie *Dzieje Almae Matris Vilnensis w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, zamieszczonej w zbiorze materiałów z dwóch sesji naukowych, poświęconych rocznicom Uniwersytetu Wileńskiego, które odbyły się w Warszawie w 1978 i 1994 roku, zatytułowanym: *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga*

Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim, która ukazała się w 1973 roku³⁰. Autorka przedstawiła rolę uczelni wileńskiej – od 1781 roku zwanej Szkołą Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego – jako instytucji nadrzędnej w strukturze szkolnej na Litwie, w kontekście całego systemu Komisji Edukacji Narodowej. Zwróciła też uwagę na grono profesorskie i programy wykładów. Uzupełnieniem niektórych wątków tej pracy jest opracowanie Jana Poplatka SJ (1903–1955), który ukazał wkład eksjezuitów w pracę szkół, w tym także Szkoły Główniej³¹.

Dopełnieniem tych publikacji jest monografia mojego autorstwa, która ukazała się w 2004 roku³². Przedstawiłam w niej przekształcanie Akademii Wileńskiej w Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego i włączanie jej w system państwowej i świeckiej organizacji szkolnej. Skupiłam się na sprawach struktury wewnętrznej uczelni oraz rozwoju poszczególnych katedr i dyscyplin naukowych. Ukazałam pracę profesorów i tworzenie przez nich pracowni badawczych, a także ich programy nauczania. Zarysowałam również problematykę studencką. Przyjęte ramy chronologiczne to okres od 1773 roku – czyli od kasaty zakonu jezuitów i utworzenia Komisji Edukacji Narodowej, do 1792 roku – ostatniego roku w miarę spokojnej pracy uniwersytetu przed zawiązaniem się konfederacji targowickiej. Książka ta pozostawiła jednak pewien niedosyt badawczy i chęć opracowania dalszych losów wszechnicy – po Targowicy i upadku państwa polskiego do 1803 roku, czyli do tzw. reformy cara Aleksandra I. Dostrzegłam bowiem wyraźną lukę w wiedzy na ten temat, tym bardziej że nie ma monografii, która omawia pracę uczelni w latach 1793–1803. Motywacja napisania dziejów Uniwersytetu Wileńskiego w tych właśnie latach wynikała także z faktu, że dalsze losy, po 1803 roku, zostały już opisane i są znane w historiografii. Cenną monografię na ten temat przedstawił Daniel Beauvois, francuski historyk, były dyrektor Ośrodka Kultury Francuskiej przy Uniwersytecie Warszawskim, profesor Sorbony, który pierwszy tom swej pracy o szkolnictwie na ziemiach litewsko-ruskich w latach 1803–1832 poświęcił kwestiom prawno-organizacyjnym uniwersytetu w strukturze szkolnictwa rosyjskiego oraz kadrze profesorskiej i studentom³³.

pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, pod red. L. Piechnika i K. Puchowskiego (Kraków 1996).

³⁰ I. Szybiak, *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.

³¹ J. Poplatek SJ, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzupełnił L. Grzebień SJ, przyg. do druku J. Paszenda SJ, Kraków 1973.

³² J. Kamińska, *Universitas Vilnensis...*, op. cit.

³³ D. Beauvois, *Lumières et société en Europe de l'Est. L'Université de Vilna et les écoles polonaise de l'Empire Russe (1803–1832)*, t. I–II, Paris 1977; wyd. polskie: *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*, t. 1: *Uniwersytet Wileński*; t. 2: *Szkoły podstawowe i średnie*, przekł. Ireneusz Kania, Lublin 1991. Uaktualnione przez autora drugie wydanie zob. D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010.

Poszerzeniem tego fragmentu dziejów uczelni wileńskiej jest praca Kaliny Bartnickiej o Janie Śniadeckim, rektorze Uniwersytetu Wileńskiego w latach 1807–1815³⁴. Uniwersytetowi Wileńskiemu po 1832 roku poświęcił wiele uwagi Leszek Zasztowt w swej obszernej monografii o szkolnictwie na kresach Rzeczypospolitej w latach 1832–1864³⁵. W tej pracy cenne jest nawiązanie autora do czasów wcześniejszych, zwłaszcza ocena szkolnictwa, w tym Uniwersytetu Wileńskiego, w latach 1795–1832.

A zatem istnieje wyraźna luka w wiedzy o wszechnicy w latach 1793–1803³⁶. Badacze radzieccy, rosyjscy i litewscy również nie omówili tego fragmentu jej dziejów. Powstały co prawda opracowania o historii Uniwersytetu Wileńskiego, ale okres 1793–1803 opisywano jedynie na kilkunastu stronach i włączano jako rozdziały do obszerniejszych publikacji, zazwyczaj rocznicowych³⁷. Ponadto opierają się one przede wszystkim na polskich opracowaniach Balińskiego, Bielińskiego, Janowskiego i Szybiak, z minimalnym wykorzystaniem źródeł. Badacze radzieccy i litewscy podejmowali także

³⁴ K. Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.

³⁵ L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.

³⁶ Bibliografia historii Uniwersytetu Wileńskiego, obejmująca prace z lat 1945–1982 oraz 1999–2005 liczy ponad tysiąc publikacji. Zob. H. Baranowski, *Uniwersytet Wileński 1579–1982: bibliografia za lata 1945–1982*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1983; idem, *Bibliografia Wilna za lata 1999–2005 oraz uzupełnienia*, przy współpr. J. Goławskiej, Toruń 2007.

³⁷ *Vilniaus Universiteto Istorija 1579–1803*, t. I, Wilno 1976; *Vilniaus Universiteto Istorija 1803–1940*, t. II, Wilno 1979. W rozdz. IV pierwszego tomu, na stronach 223–296, opisano dzieje Uniwersytetu Wileńskiego w czasach Komisji Edukacji Narodowej i okres do 1803 roku. (W recenzji tej pracy Jacek Sobczak podkreślił słabość tego rozdziału. Uznał, że jego autor, Algirdas Šidlauskas, „w zbyt małym stopniu uwzględnił osiągnięcia nauki polskiej”. Zob. J. Sobczak, recenzja z: *Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1981, nr 2, s. 291). W pracy zbiorowej *История Вильнюсского Университета (1579–1979)*, Вильнюс 1979 – o Uniwersytecie Wileńskim traktuje rozdz. II: [S. Łazutka], C. Лазутка, *Вильнюсский университет в эпоху реформ и преобразований (1773–1802)*, s. 42–64. Podobny charakter ma praca *Vilniaus Universiteto istorija 1579–1994*, wydana w Wilnie w 1994 r.). Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego w latach 1793–1803 zostały włączone do rozdz. III: A. Šidlauskas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioji mokykla (1773–1803)*, s. 103–126. Najnowsze opracowanie dziejów Uniwersytetu Wileńskiego, od jego założenia do czasów współczesnych, zatytułowane *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, ukazało się w Wilnie w 2009 roku. W tej obszernej publikacji dziejom uczelni w latach 1773–1803 poświęcono rozdz. 7: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioji mokykla (1773–1803)*, autorstwa Eligijusa Raila i Broniusa Riauby (s. 397–441), do opracowania którego, poza pracą Balińskiego, posłużyły autorom publikacje: Kaliny Bartnickiej (*Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973), Ambroise Joberta (*Komisja Edukacji Narodowej w Polsce, 1773–1794: jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przełożyła i uzupełniła Mirosława Chamcówna, przedmową opatrzył Henryk Barycz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979), Jana Poplatka (*Komisja Edukacji Narodowej*, op. cit.), Ireny Szybiak, (*Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej*, op. cit.) oraz źródła drukowane, m.in. *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej*. Natomiast nie wykorzystano nowszej literatury.

wątki związane z rozwojem poszczególnych dyscyplin naukowych. W 1962 roku ukazała się praca Zigmasy Žemajtisa (1884–1969), absolwenta Uniwersytetu Noworosyjskiego w Odessie i profesora nauk ścisłych Uniwersytetu Wileńskiego, w której omówił nauki matematyczno-fizyczne w latach 1579–1832. Dla okresu 1793–1803 przedstawił syntetyczną ocenę pracy profesorów wileńskich³⁸. W 1980 roku kilkustronicowy artykuł o matematyce opublikował Évaldas Gečiauskas [Gyachauskas] (1935–2008), matematyk z Instytutu Matematyki i Cybernetyki ówczesnej Akademii Nauk³⁹. Oba artykuły również bazowały na monografiach Balińskiego i Bielińskiego, nie wnosząc nowej wiedzy. Nieco szerszy zarys rozwoju matematyki, a także fizyki, chemii, medycyny, nauk przyrodniczych oraz architektury, muzyki i teologii, przedstawił w 1984 roku Arnoldas Piročkinas. Swych rozważań nie poparł jednak głębszą analizą archiwaliów. Wykorzystał jedynie kilka źródeł drukowanych i kilka rękopisów przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego⁴⁰. Bardziej pogłębiona analiza źródeł dotyczących rozwoju astronomii ukazała w 2004 roku. Autorką obszernej pracy o dziejach tej dyscypliny i księgozbiórze astronomicznym, zgromadzonym na uniwersytecie od powstania do zamknięcia obserwatorium wileńskiego w 1883 roku, jest Stasė Matulaitytė, profesor Uniwersytetu Wileńskiego zajmująca się historią nauki. Swe badania oparła ona na analizie rękopisów przechowywanych w archiwach Wilna i Petersburga⁴¹.

Początkami geologii zajmował się profesor Algimantas Grigelis z Litewskiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Wileńskiego. W swoich pracach szczególnie podkreślił zasługi Romana Symonowicza – wychowanka Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, późniejszego profesora mineralogii⁴². O początkach geologii na Uniwersytecie Wileńskim pisała także docent Gailė Žalūdienė z Instytutu Geologii i Geografii w Wilnie, korzystając z materiałów źródłowych⁴³.

³⁸ [Z. Žemajtis], 3. Жемайтис, *Физико-математические науки в старом Вильнюсском университете (1579–1832)*, „Литовский математический сборник” 1962, nr 2, Вильнюс 1963, s. 289–315.

³⁹ É. Gyachauskas, *Mathematics at Vilnius University before 1832*, „Lithuanian Mathematical Journal”, Vilnius 1979, t. 19, s. 165–171.

⁴⁰ A. Piročkinas, *Vilnius Vyriausioji mokykla (1796–1803)*, w: A. Piročkinas, A. Šidlauskas, *Mokslas senajame Vilniaus Universitate*, Vilnius 1984, s. 111–181.

⁴¹ S. Matulaitytė, *Senoji Vilniaus univeriteto astronomijos observatorija ir jos biblioteka*, Vilnius 2004. W tej monografii znajdujemy rozdział o pracach obserwatorium wileńskiego w latach 1752–1802, s. 93–113.

⁴² A. Grigelis, *Lietuvos TSR geologijos istorija*, Vilnius 1981; *Vilniaus universiteto mineralogijos katedra 1803–1832*, w: *Geologija Vilniaus universitete*, Vilnius 2003, s. 18–37; *Vilniaus universiteto mineralogijos katedra – 200*, „Geologijos akiračiai” 2003, nr 2, s. 6–18; *Du Romano Simonavičiaus rankraščiai ir Vilniaus universiteto mineralogijos katedra*, „Vilniaus Universiteto Bibliotekos metraštis” 2004, Vilnius 2005, s. 117–139.

⁴³ G. Žalūdienė, *The first catalogue of minerals of the Vilnius University and other collections*, „Geologija”, Vilnius 2008, nr 1, s. 58–64.

W historiografii polskiej jedynym opracowaniem, omawiających najważniejsze wątki, związane z pracą Wszechnicy Wileńskiej w latach 1793–1803, jest artykuł *Ustrój Uniwersytetu Wileńskiego (1792–1802)* z 1925 roku, księdza Bronisława Żongołłowicza (1870–1944)⁴⁴, profesora prawa kanonicznego na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, w latach 1930–1936 wiceministra w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Na podstawie źródeł, przechowywanych głównie w Archiwum Państwowym w Wilnie (z których nie wszystkie zachowały się do czasów dzisiejszych), autor przedstawił zwięźle przepisy prawne, odnoszące się do Szkoły Głównej Wileńskiej, czyli uniwersytetu. Omówił powołanie, skład i pierwsze kroki Komisji Edukacyjnej Litewskiej oraz jej stosunki ze Szkołą Główną. Przedstawił także moment powołania przez cara Aleksandra I Ministerstwa Oświecenia Publicznego i Okręgu Szkolnego Wileńskiego. W 1938 roku ukazała się monografia *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, pióra Leonida Żytkowicza (1910–1991), historyka, związanego z Uniwersytetem Stefana Batorego, ukazująca działalność generał-gubernatora Repnina na Litwie. Jeden z rozdziałów poświęcił Żytkowicz sprawom oświaty, w tym Szkole Głównej⁴⁵. Jego zamiarem nie było jednak pełne ukazanie funkcjonowania uniwersytetu.

O pracy uniwersytetu po ostatnim rozbiórze ziem polskich pisała w 1979 roku Kamilla Mrozowska (1917–2002), historyk wychowania, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, w artykule *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803*⁴⁶. Głównym jej celem było jednak ukazanie funkcjonowania szkół średnich na Litwie w kontekście ich związków z Uniwersytetem Wileńskim, stąd za konieczne autorka uznała pokazanie szkolnictwa na tle ówczesnych warunków oświatowych. Zwięźle omówiła powołanie Komisji Edukacyjnej Litewskiej, jej skład oraz wskazała na niektóre regulacje prawne, wydane przez Komisję, a także podejmowane przez nią działania, kończąc swe rozważania zagadnieniami reformy Aleksandra I. Mrozowska powołała się na artykuł Żongołłowicza, ale wykorzystała również źródła przechowywane głównie w dziale rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, dotyczące zaleceń Komisji Edukacyjnej Litewskiej w odniesieniu do tej uczelni.

Działalnością Uniwersytetu zajmowała się także litewska badaczka dziejów kultury Meilė Lukšienė (1913–2009), w artykule z 1981 roku o Komisji

⁴⁴ B. Żongołłowicz, *Ustrój Uniwersytetu Wileńskiego (1792–1802)*, „Rocznik Prawniczy Wileński”, Wilno 1925, nr 1.

⁴⁵ Rozdział VIII, *Losy oświaty*, w: L. Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938, s. 207–243.

⁴⁶ K. Mrozowska, *Uniwersytet Wileński i jego szkoły w latach 1795–1803*, w: *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579–1979*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne, Kraków 1979, z. 64, s. 63–100.

Edukacyjnej Litewskiej⁴⁷. Wykorzystała w nim teksty Żongołłowicza i Żytkowicza, ale także klasyczną pracę Michała Balińskiego oraz monografie litewskie o dziejach Uniwersytetu Wileńskiego⁴⁸. W bibliografii powołała się na źródła przechowywane w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy (*Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas*), dotyczące Komisji Edukacyjnej Litewskiej⁴⁹. Zagadnienia związane z pracą uniwersytetu nie zostały przez autorkę omówione wyczerpująco, gdyż jej celem było pokazanie tylko samej Komisji.

*

Zadaniem niniejszej rozprawy jest ukazanie pracy Uniwersytetu Wileńskiego w latach 1793–1803 pod kątem następujących zagadnień: sytuacja uniwersytetu po upadku państwa polskiego; stopniowe włączanie uczelni w strukturę szkolnictwa rosyjskiego; udział rektora oraz profesorów w tworzeniu prawa szkolnego; relacje między Szkołą Główną a Komisją Edukacyjną Litewską; zalecenia Komisji kierowane do uniwersytetu i ich realizacja. Ponadto wiele uwagi poświęcono prezentacji grona profesorskiego, a szczególnie stanowi i zmienności kadry oraz pracy profesorów – ich awansowi zawodowemu, treści wykładów i wykorzystania środków dydaktycznych, a także tworzenia przez nich zaplecza naukowego. Ponadto praca zawiera zarys portretu zbiorowego studentów i absolwentów Szkoły Głównej. Istotnym wątkiem, widocznym we wszystkich częściach pracy, jest zwracanie uwagi na pierwiastek narodowy w funkcjonowaniu uniwersytetu. Należy podkreślić, że w całym analizowanym okresie profesorowie i studenci mogli posługiwać się językiem polskim i żyć zgodnie z tradycją, religią i kulturą polską. Był to więc ważny okres w dziejach Polski pod zaborami, w którym widoczne były efekty kształcenia narodowego w szkołach Komisji Edukacji Narodowej.

Praca składa się z czterech rozdziałów w układzie chronologiczno-problemowym. W pierwszym omawiam funkcjonowanie Szkoły Głównej na tle ówczesnej rzeczywistości prawno-politycznej i oświatowej. Ukazuję także wewnętrzną pracę uczelni – zmagania o finansowe zabezpieczenie jej bytu i stabilną pracę grona profesorskiego. Rozdział drugi poświęcony jest profesorom Szkoły Głównej, którzy w latach 1793–1797, zgodnie z *Ustawami Komisji Edukacji Narodowej*, należeli do dwóch kolegiów – fizycznego i moralnego, a od 1797 roku, po wejściu przepisów carskich i zgodnie

⁴⁷ M. Lukšienė, *Lietuvos Edukacinė Komisija (1797–1803)*, „Pedagogika”, Vilnius 1981, t. XVI.

⁴⁸ M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862; *Vilniaus Universiteto, Vilnius 1966*; *Vilniaus Universiteto istorija 1579–1803*, Vilnius 1979.

⁴⁹ Szczególnie zespoły (fondy): F 721-1-1330, F 721-1-1332, F 721-1-1333. W pracy M. Lukšienė źródła te nie zostały w pełni wykorzystane.

z wymaganiami Komisji Edukacyjnej Litewskiej, do trzech kolegów – fizycznego, moralnego i lekarskiego. Ten właśnie trójkolegialny podział został przyjęty w prezentacji grona profesorskiego. Takie ujęcie wydaje się zasadne nie tylko z uwagi na ukazanie profilu kształcenia w Szkole Głównej, ale także z uwagi na fakt, że od 1797 roku u boku każdego profesora rozpoczęli pracę wiceprofesorowie, czyli adiunkci. Byli to przede wszystkim wychowankowie Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Praca grona profesorskiego została przedstawiona pod kątem ich przygotowania zawodowego, pracy dydaktycznej, organizacji pracowni badawczych i podejmowania prac badawczych, udziału w popularyzacji nauki, a także aktywności w życiu uniwersytetu.

Rozdział trzeci poświęcony został studentom Szkoły Głównej. Ukazana została ich liczebność, pochodzenie, struktura społeczna i wyznaniowa, możliwości utrzymania się i zamieszkania podczas studiów, ukończone przez nich szkoły niższe oraz wybrany profil kształcenia na uniwersytecie.

W ostatnim rozdziale przedstawiłam sylwetki absolwentów – tych, których losy udało się ustalić. Ukazane zostały ich zasługi dla rozwoju różnych instytucji – głównie szkół średnich, uniwersytetów, w tym przede wszystkim Uniwersytetu Wileńskiego, a także towarzystw naukowych. Przedstawione są osoby, które reprezentowały różne grupy zawodowe – lekarze, prawnicy, literaci, artyści. Udało się ustalić także osoby, które walczyły o niepodległość Polski.

Praca została napisana na podstawie źródeł rękopiśmiennych, przechowywanych w archiwach i działach rękopisów bibliotek litewskich, rosyjskich i polskich. Najwięcej z nich pochodzi ze zbiorów wileńskich: Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (BUWil.) oraz Państwowego Archiwum Historycznego Litwy (PAHL), Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk (BLAN), a także ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt-Petersburgu (RGIA) (Российский государственный исторический архив, РГИА), w tym szczególnie fondy: F 730 – Комиссия об учреждении народных училищ; F 731 – Комиссия об училищах при Министерстве Народного Просвещения; F 732 – Главное правление училищ; F 733 – Департамент народного просвещения.

Obfite źródła dotyczące bezpośrednio codzienności Szkoły Głównej przechowywane są w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego – szczególnie cenny jest zespół F 2, który zawiera tzw. Depozyt Czartoryskich (F 2 DC) i Kuratorię Czartoryskich (F 2 KC)⁵⁰ oraz w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy – zespół Vilniaus Universitetas (F 721 opis 1). Swoiste kalendarium wydarzeń na Uniwersytecie można było ustalić na podstawie:

⁵⁰ Zespół F 2: *Senasis Vilniaus Universitetas. Archiwum Kuratorii Wileńskiej X. Adama Czartoryskiego.*

*Kopiarusza protokołów posiedzeń Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego*⁵¹, który był sporządzany od 1784 do 1798 roku; *Dyariusza potocznego wszystkich czynności i zdarzeń w Szkole Głównej Litewskiej od dnia 15/26 Augusta Roku 1798* utrzymywany przez sekretarza tejże Szkoły Głównej a podpisany miesięcznie przez rektora⁵²; a także *Dziennika potocznego w Szkole Głównej Litewskiej roku 1799 23 Junii/4 Julii rozpoczęty*⁵³. Ponadto, dla zobrazowania prac Szkoły Głównej, wykorzystałam *Protokoły posiedzeń z lat 1799–1803/1804*, przechowywane w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy⁵⁴.

Kontakty uniwersytetu z władzami – szczególnie z Komisją Edukacyjną Litewską i gubernatorami – można było odtworzyć na podstawie oficjalnej korespondencji i protokołów posiedzeń. Interesujące w tym zakresie okazały się pisma Szkoły Głównej kierowane do Komisji Edukacyjnej Litewskiej⁵⁵, a także pisma Komisji do Szkoły Głównej oraz protokoły posiedzeń Komisji, na których rozpatrywane były sprawy Szkoły Głównej. Są to przede wszystkim: *Dyariusz czynności Komisji Edukacyjnej w Guberni Litewskiej*, w którym znajdują się protokoły 140 sesji Komisji⁵⁶; *Protokół ogólnych urzędzeń Komisji Edukacji Publicznej w Guberni Litewskiej*, zawierający dziesięć dokumentów dotyczących organizacji oświaty w guberni litewskiej, podpisanych przez generał-gubernatora Jana Fryzela (1760–1810)⁵⁷ lub prezesa Komisji bp Jana Nepomucena Kossakowskiego (1755–1808)⁵⁸; *Księga rejestracyjna wychodzącej korespondencji z Komisji Edukacyjnej Litewskiej*, w której znajdują się abstrakty 123 pism, jakie wysyłała Komisja do szkół oraz różnych instytucji i osób związanych ze szkołami, w tym do Szkoły Głównej⁵⁹; *Rejestr korespondencji przychodzącej do Komisji Edukacyjnej Litewskiej*, w którym znajduje się 58 pism od gubernatora oraz Izby Skarbowej⁶⁰; *Kopie odezów do Rządu Litewskiego z lat 1797–1800*, które zawierają 63 pisma Komisji Edukacyjnej Litewskiej w sprawach szkolnych, skierowanych do gubernatora⁶¹; *Rekwizycje Komisji*

⁵¹ BUWil., rkps F 2 DC 9.

⁵² Ibidem, rkps F2 DC 11.

⁵³ Ibidem, rkps F2 DC 12.

⁵⁴ PAHL, rkps F 721-1-1169.

⁵⁵ BUWil., rkps F 2 DC, j.a.: 30, 33, 34, 35, 36.

⁵⁶ PAHL, rkps F 721-1-1330.

⁵⁷ Jan Fryzel, właśc. Johann Friedrich Friesell, urodził się w Rewlu w rodzinie szlacheckiej. Do służby carskiej wstąpił w 1775 roku. W 1783 r. został chorążym, a rok później służył w sztabie armii rosyjskiej. Funkcję gubernatora cywilnego w guberni litewskiej pełnił w latach 1798–1801. Zob. *Азбучий указатель имён русских деятелей имеющих быть помещенными в Биографический словарь издаваемый Императорским Русским Историческим Обществом*, [b.d], cz. I, s. 396; [N. Turkistanow], Н. Туркистановъ, *Губернаторские списки 1797–1861*, Москва 1894, s. 11. Tu jego nazwisko zapisane jako: Фридель.

⁵⁸ PAHL, rkps F 721-1-1331.

⁵⁹ Ibidem, rkps F 721-1-1332.

⁶⁰ Ibidem, rkps F 721-1-1336.

⁶¹ Ibidem, rkps F 721-1-1333.

Edukacyjnej Litewskiej dla Uniwersytetu Wileńskiego 1797–1799, które na 103 kartach podają zalecenia Komisji Edukacyjnej Litewskiej, skierowane do Szkoły Głównej⁶². Cenne są także, zapisane na 60 kartach, pisma Szkoły Głównej adresowane do Komisji Edukacyjnej z lat 1798–1799⁶³ oraz kopie pism gubernatorów skierowane do Szkoły Głównej⁶⁴.

Wiedzy o profesorach – ich życiu, wykształceniu, awansie zawodowym, a także o tworzonych przez nich pracowniach badawczych i wykorzystywanej literaturze – dostarczyły raporty Szkoły Głównej. Dla rozpatrywanego okresu zachowały się jedynie cztery raporty: z 1798 roku⁶⁵ oraz z 1800⁶⁶, 1802⁶⁷ i 1803 roku⁶⁸.

Wątki związane z pracą naukową niektórych profesorów można było odtworzyć na podstawie ich tekstów, pozostałych w rękopisie, które przechowuje Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, w zespole: *Kolekcja dokumentów profesury Uniwersytetu Wileńskiego*⁶⁹. Dotyczą one głównie profesorów medycyny, fizyki i historii naturalnej⁷⁰.

Dla analizy programów nauczania podstawowym źródłem były konspekty wykładów, które profesorowie rokrocznie musieli przekazywać do druku. Były one publikowane *pagina fracta* w języku polskim i po łacinie, i ukazywały się pod tytułem: *Prospectus lectionum publicarum in Alma Universitate et Academia*

⁶² Ibidem, rkps F 721-1-1334.

⁶³ Ibidem, rkps F 721-1-1335.

⁶⁴ BUWil., rkps F 2 DC 125.

⁶⁵ Ibidem, rkps F 2 DC 124, k. 37–44: *Raport generalny o naukach i lekcjach dawanych w Szkole Głównej Litewskiej w roku szkolnym od dnia 2 8-bra [2 października – przyp. J.K.] 1797 do dnia 26 Julii 1798 rachowanym.*

⁶⁶ BUWil., rkps F 2 DC 29: *Wiadomość o Uniwersytecie Wileńskim, szkołach powiatowych przy Uniwersytecie, konwiktach i pensjach w Wilnie mieście gubernskim znajdujących się Roku 1800 mca 7bra [września – przyp. J.K.] 15 dnia. Raport podany JJWm senatorom o osobach do składu Uniwersytetu Wileńskiego wchodzących roku 1800 mca 7bra dnia 27.* Brudnopis tego raportu zob. BUWil., F 2 DC 73; raport w języku rosyjskim zob. RGIA, rkps F 733-62-1, k. 51–66.

⁶⁷ Raport z 3 XI 1802 r. w języku francuskim zob. RGIA, rkps F 733-62-1, k. 104–133v. Jest on także przedrukowany w: *Сборник материалов для истории просвещения в России извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, t. I: *Учебные заведения в западных губерниях до учреждения Вилнског Учебного Округа 1783–1803*, Санкт-Петербург 1893, t. I, szpalta (dalej: szp.) 519–545. Druk jest jednak okrojona wersją rękopisu. W rękopisie znajduje się lista studentów, którzy uczęszczali na wykłady danego profesora, a w druku została podana tylko liczba studentów na wykładach poszczególnych profesorów.

⁶⁸ BUWil., rkps F 2 KC 232: *Do Jaśnie Oświeconego Tajnego Konsyliarza Ministra Towarzysza Interesów Zagranicznych, Kuratora Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i jego wydziału, wielu orderów Kawalera Księcia Czartoryskiego. Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu Raport*, k. 97–136.

⁶⁹ PAHL, rkps F 1511, opis 1.

⁷⁰ W tym zespole znajdujemy najwięcej prac profesora medycyny Mikołaja Regniera: 17 jednostek – od F 1511-1-2 do F 1511-1-18. Ponadto 4 jednostki prac Romana Symonowicza, na temat mineralogii – F 1511-1-19 do F 1511-1-22 i 7 jednostek prac o fizyce Stefana Stubielewicza – od F 1511-1-29 do F 1511-1-35.

*Vilnensi*⁷¹. W brzmieniu polskim mają one nazwę *Rozkład lekcji* lub *Układ lekcji*. W literaturze przedmiotu najczęściej źródła te określane są mianem „prospektów”. Przedstawiają one ogólne treści, jakie planował przekazać profesor w danym roku akademickim, wykorzystywaną literaturę fachową, a czasami także stosowane metody nauczania.

Uzupełnieniem wątków, związanych z pracą profesorów, były także ich raporty z rocznej pracy⁷² oraz prywatna korespondencja. Najbogatsze zbiory listów pozostawił rektor Marcin Poczubut. Poruszał w nich nie tylko sprawy związane z uniwersytetem, ale także ze szkołami niższymi⁷³. Ważne dla moich badań okazały się jego listy pisane do profesora Andrzeja Strzeckiego (1737–1797) w okresie obrad Sejmu Grodzieńskiego w 1793 roku, które przechowuje Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, w zespole: *Kolekcja Lucjana Uziębły*⁷⁴. Odsłaniają one kulisy walki środowisk akademickich Krakowa i Wilna o jedność Komisji Edukacji Narodowej i zachowanie obu Szkół Głównych. Ich wielkim walorem jest opis aktualnych wydarzeń oraz wnikliwa analiza ówczesnej rzeczywistości pióra Poczubuta i Jana Śniadeckiego, który reprezentował Szkołę Główną Koronną. Przebieg wydarzeń nakreślony przez Poczubuta można skonfrontować z listami Jana Śniadeckiego, kierowanymi w tym samym czasie do Józefa Januszewicza (1757–1837), profesora prawa krajowego w Szkole Głównej Koronnej⁷⁵.

Listy Marcina Poczubuta znajdujemy także w bibliotekach polskich. Uzupełniają one obraz starań rektora o los nauki, uniwersytetu i całego szkolnictwa. Jest to przede wszystkim bogata korespondencja z Janem Śniadeckim, która znajduje się w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej (BJ)⁷⁶, zawierająca uwagi Poczubuta na temat organizacji kształcenia uniwersyteckiego w nowych warunkach politycznych, ocenę aktualnego stanu uniwersytetu, ale także wymianę myśli na temat badań astronomicznych.

Kilka ciekawych listów Poczubuta do Jana Albertandiego (1731–1808), prezesa Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, przechowuje Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Ukazują one osobisty stosunek Poczubuta do uprawiania nauki i wyrażają wielką odpowiedzialność za powierzone mu zadania

⁷¹ *Prospectus lectionum publicarum in Alma Universitate et Academia Vilnensi: ad instaurationem studiorum ex Anno 1800 in Annum 1801*; także dla lat 1801/1802, 1802/1803.

⁷² BUWil., rkps F 2 DC 13.

⁷³ Ibidem, rkps F 2 DC 123.

⁷⁴ BLAN, rkps F 151-635 i F 151-636.

⁷⁵ *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, t. II: 1787–1807, ze spuścizny po Ludwiku Kamykowskim, do druku przyg. M. Chamcówna i S. Tync, Wrocław 1954, s. 165–251. Zob. też K. Mrozowska, *Januszewicz Józef*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. X, s. 588–589.

⁷⁶ BJ, rkps 3119.

naukowe⁷⁷. Ważne dla opisu sytuacji szkolnej i stanu politycznego kraju były także listy kierowane do Marcina Poczubuta. Wśród korespondentów był m.in. król Stanisław August Poniatowski. Jego listy, zachowane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), wyrażają troskę o przyszłość szkolnictwa w Rzeczypospolitej i przyszłość wileńskiej uczelni⁷⁸.

Interesujące okazały się też listy młodej kadry naukowej (adiunktów): Stefana Stubielewicza (1762–1814) i Zachariasza Niemczewskiego (1766–1820) do Tomasza Życkiego (1762–1839), pisane z zagranicznej podróży naukowej, które znajdują się w *Kolekcji Alberta Ludwika Zasztowta* w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk. Opisują one etapy studiów adiunktów i ich bezpośrednie wrażenia z odwiedzanych uniwersytetów. Są także dowodem na szczerze motywacje naukowe absolwentów Szkoły Głównej, którzy w Imperatorskim Uniwersytecie Wileńskim zostali jego profesorami⁷⁹.

Punktem wyjścia do ustalenia zbiorowości studentów Szkoły Głównej były spisy studentów. Najpełniejszy katalog – *Regestr uczniów* – znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego, ale obejmuje on jedynie lata 1798/1799–1802/1803. Jest sporządzony w formie tabeli, której rubryki zawierają szczegółowe dane dotyczące wieku, pochodzenia, ukończonej szkoły, miejsca zamieszkania, środków utrzymania oraz przedmiotów studiów wybranych przez studenta⁸⁰. Brakuje natomiast rejestrów dla lat 1793/1794–1797/1798. Zachowały się jedynie pojedyncze kartki z nazwiskami celujących uczniów podawane w niektórych raportach rocznych profesorów⁸¹. Dla roku akademickiego 1799/1800 spis studentów zawiera też raport Szkoły Głównej z 1800 roku, ale nie wszystkie nazwiska w nim zawarte znajdujemy w *Regestrze uczniów*⁸².

W pracy wykorzystane zostały także druki przepisów szkolnych czasów Komisji Edukacji Narodowej⁸³ oraz odnoszące się do Uniwersytetu Wileńskiego w chwili powołania Okręgu Szkolnego Wileńskiego, opracowane

⁷⁷ Bibl. Nauk. PAU i PAN w Kr., rkps 1.

⁷⁸ AGAD, rkps 3b, rkps 200, rkps 355.

⁷⁹ BLAN, rkps F 273-1825, F 273-2253, F 273-2255, F 273-2258.

⁸⁰ *Regestr uczniów akademickich 1798–1803*, BUWil., rkps F 2 DC 15.

⁸¹ Ibidem, rkps F 2 DC 13, rkps F 2 DC 16, k. 128-131; rkps F 2 DC124; RGIA, rkps F 733-62-1, k. 117–129.

⁸² BUWil., rkps F 2 DC 29, k. 110–114.

⁸³ *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane* [1783 r.], w: [S. Tync], *Komisja Edukacji Narodowej (pisma Komisji i o Komisji). Wybór źródeł*, zebrał i oprac. S. Tync, Wrocław 1954, s. 575–723; *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane* (2 lutego 1790 r.), w: [J. Lewicki], *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i zaopatrzył wstępem oraz przypisami J. Lewicki, Kraków 1925, s. 209–330.

w okresie reformy Aleksandra I w 1803 roku. Pierwsze druki z 1803 roku były ogłaszane *pagina fracta* w języku rosyjskim i języku polskim⁸⁴.

Ponadto w badaniach istotne były rosyjskie publikacje urzędowe, drukowane w pismach Ministerstwa Oświecenia Publicznego: *Журналы Комитета Министров*⁸⁵; *Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения*⁸⁶; oraz *Сборник материалов для истории просвещения в России*⁸⁷, a także niektóre przepisy carskie odnoszące się do szkolnictwa, zawarte w *Полное Собрание Законов Российской Империи*⁸⁸.

Pomocne były też rozprawy badaczy rosyjskich, zarówno z doby przedrewolucyjnej⁸⁹, jak również współczesnych. Pozwoliły one na prześledzenie poczynąń Rosji w zakresie organizacji studiów wyższych.

Na szczególną uwagę zasługują opracowania Andrieja J. Andriejewa, profesora historii Rosji XIX–XX wieku z Uniwersytetu Moskiewskiego, który

⁸⁴ PAHL, rkps F 567-2-36 tu znajdują się trzy oryginalne druki przepisów: *Ukaz Rządzącemu Senatowi*, a w nim *Zasady powszechnego oświecenia* z 24 stycznia 1803, czyli *Tymczasowe przepisy oświecenia publicznego* (s. 5–15), *Akt potwierdzenia Imperatorskiego Uniwersytetu w Wilnie* z dn. 4 kwietnia 1803 r. (s. 29–45) oraz *Ustawy, czyli ogólne postanowienia Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i szkół jego wydziału* z dn. 18 maja 1803 r. (s. 47–85). Pierwotny druk *Aktu potwierdzenia Imperatorskiego Uniwersytetu w Wilnie* z 4 kwietnia 1803 r. znajduje się także w BLAN, sygn. C L-19/2-16. Przedruk *Ustaw* z 18 maja 1803 r. w języku polskim ogłosił „Nowy Pamiętnik Warszawski” już we wrześniu 1803 roku (s. 336–365). Przedruki przepisów w języku polskim opublikowali: S. Truchim, *Współpraca polsko-rosyjska...*, op. cit. (tu tylko *Tymczasowe przepisy oświecenia publicznego*, s. 129–133); M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska...*, op. cit. (tu *Akt potwierdzenia i Ustawy, czyli ogólne postanowienia*, s. 552–558 i 559–596); J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński...*, op. cit. (tu *Akt potwierdzenia i Ustawy, czyli ogólne postanowienia*, t. 1, s. 56–60 i 60–77).

Rękopisy w języku rosyjskim *Aktu potwierdzenia* z 4 kwietnia 1803 r. i *Ustaw* z 18 maja 1803 roku przechowuje RGIA, rkps F 733-62-6, k. 9–18, 55–71.

⁸⁵ *Журналы Комитета Министров. Царствование Императора Александра I 1802–1862*, t. I: 1802–1810, Санкт-Петербург 1888.

⁸⁶ *Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения*, t. 1: *Царствование Императора Александра I 1802–1825*, Санкт-Петербург 1875.

⁸⁷ *Сборник материалов для истории просвещения в России извлеченных из Архива Министерства Народного Просвещения*, t. I: *Учебные заведения в западных губерниях до учреждения Виленского Учебного Округа 1783–1803* Санкт-Петербург 1893; t. II: *Учебные заведения в западных губерниях 1802–1804*, Санкт-Петербург 1897.

⁸⁸ Były to przede wszystkim ukazy carskie zawarte w tomach XXIII, XXIV, XXVI, XXVII.

⁸⁹ Były to m.in. następujące prace: [M. Władimirsko-Budnow], M. Владимирско-Буднов, *Государство и народное образование в России с XVII века до учреждения министерств*, Санкт-Петербург 1874; [M.I. Suchomłynov], M.I. Сухомлынов, *История Россикской академии*, Санкт-Петербург 1884; [S. Ševurijejev], С. Шевыреев, *История Императорского Московского университета написанная к столетнему его Юбилею 1755–1855*, Москва 1855; [V.S. Ikonnikov], В.С. Иконников, *Значение царствования Екатерины II*, Киев 1897; [V.V. Grigorijev], В.В. Григорьев, *Исторический очерк русской школы*, Москва 1900; [S.V. Raždienstvienckij], С.В. Ряздженский, *Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения*, С-Петербург 1902.

od wielu lat zajmuje się dziejami kształcenia uniwersyteckiego w Rosji, a w szczególności dziejami Uniwersytetu Moskiewskiego⁹⁰. Pod jego redakcją w 2009 roku ukazała się praca zbiorowa, traktująca o uniwersytetach w Rosji w XVIII–XX wieku⁹¹, Anatolij J. Ivanov zamieścił w niej swój artykuł *Виленский университет Российской-имперского периода (1803–1831): взгляд с Востока*, w którym odniósł się do reformy z 1803 roku i docenił wkład polskich doświadczeń w rozwój uniwersytetów w Rosji. Swoje rozważanie oparł jednak głównie na dziewiętnastowiecznych publikacjach rosyjskich, nie wykorzystując polskiej literatury przedmiotu⁹².

Andriejew w swojej ostatniej, obszernej monografii przedstawił sytuację uniwersytetów rosyjskich w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku na tle uniwersytetów europejskich. Niewiele uwagi poświęcił jednak Uniwersytetowi Wileńskiemu⁹³. Praca ta wpisuje się również w badania polskich uczonych, którzy poświęcili swoje prace zagadnieniu reform uniwersyteckich w dobie Oświecenia.

W zrozumieniu specyfiki reform uniwersyteckich w tym czasie, w szczególności w Rzeczypospolitej i w Rosji, przydatne były publikacje amerykańskich i brytyjskich badaczy przemian kształcenia uniwersyteckiego w Europie⁹⁴.

Kwerendą objęłam także pamiętniki, które oddają klimat wydarzeń i są bezpośrednim przekazem osób związanych z Uniwersytetem Wileńskim –

⁹⁰ [A.J. Andriejew], A.Ю. Андреев, *Московский университет в общественной и культурной жизни России начала XIX века*, Moskwa 2000; idem, *Лекции по истории Московского университета 1755–1855*, Moskwa 2001.

⁹¹ [A.J. Andriejew (red.)] *„Быть русским по духу и европейцем по образованию”. Университет Российской империи в образовательном пространстве Центральной и Восточной Европы XVIII-начала XX в.*, Moskwa 2009. Na pracę składa się z 17 artykułów, których tematem są założenia uniwersytetu rosyjskiego, jego narodziny i przemiany. Redaktor tej pracy, A.J. Andriejew, w swym artykule *[Идея университета в России (XVIII-начало XXв)]* nie uwypuklił znaczenia Uniwersytetu Wileńskiego w tworzeniu sieci uniwersytetów w Rosji na początku XIX wieku.

⁹² [A.J. Ivanov], A.Е. Иванов, *Виленский университет Российской-имперского периода (1803–1831): взгляд с Востока*, w: [A.J. Andriejew], *„Быть русским по духу...”, op. cit.*, s. 114–127.

⁹³ Idem, *Российские университеты XVIII-первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы*, Moskwa 2009. Zob. też inne prace tego autora: *Московский университет в общественной и культурной жизни России начала XIX века*, Moskwa 2000; *Лекции по истории Московского университета 1755–1855*, Moskwa 2001.

⁹⁴ J.T. Flynn, *The university reform of tsar Alexander I 1802–1835*, Washington 1988; R. Wortman, *Images of the Rule and Problems of Gender in the Upbringing of Paul I and Alexander I*, w: E. Mendelsohn, M. Shatz (eds), *Imperial Russia 1700–1917: state, society, opposition*, DeKalb 1988; W.W. Brickman, J.T. Zepper, *Russian and Soviet education 1731–1989*, New York, London 1992; R. Porter, *The scientific revolution and universities*, w: *A history of the university in Europe*, general editor W. Rüegg, vol. II: *Universities in early modern Europe (1500–1800)*, Cambridge 1996; L.W. Brockliss, *Aristotle, Descartes and the New Science: Natural Philosophy at the University of Paris 1600–1740*, „Annals of Science” 1981, 38, s. 33–69; idem, *The moment of no return: The University of Paris and the death of Aristotelianism*, „Science & Education” 2006, s. 259–278.

głównie profesorów i studentów, ale także polityków zaangażowanych w sprawy oświaty.

Spśród profesorów znane są jedynie pamiętniki Stanisława Bonifacego Jundziłła – pijara, profesora historii naturalnej, oraz Józefa Franka – profesora medycyny w okresie Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego⁹⁵. Oba pamiętniki zawierają ocenę grona profesorskiego uczelni wileńskiej. Szczególnie kąśliwe są wypowiedzi Jundziłła, który najwyraźniej miał uprzedzenia do eksjezuitów pracujących w Szkole Głównej. Podważał ich kompetencje i wytykał im niestaranność w wypełnianiu obowiązków. Opinie Franka wydają się równie subiektywne, jak Jundziłła. Patrzył na grono profesorów zapewne przez pryzmat swych doświadczeń, ale dostrzegał dobre i złe strony każdego ze swych „kolegów po fachu”. Ważne było dla niego merytoryczne przygotowanie i śledzenie przez nich nowości naukowych. Dlatego też z podziwem patrzył na tych profesorów, którzy rzetelnie przygotowywali się do pracy profesorskiej, gromadzili literaturę naukową i sami wykonywali pomoce naukowe. Natomiast surowo oceniał nierzetelnych.

Wiedzy o profesorach dostarczają także wspomnienia byłych studentów. Zauważali oni ich wady, ale też wypowiadali się z wielkim szacunkiem o swych nauczycielach. Pisali swe pamiętniki z perspektywy lat – najczęściej po powstaniu listopadowym – i zarówno uniwersytet, jak i grono profesorów wspominali z uznaniem. Mówili o profesjonalizmie, otwartości i autorytecie profesorów, o przekazywanych przez nich wartościach patriotycznych i wspieraniu wspólnoty studentów. Pozytywne oceny byłych studentów otrzymywał cały Uniwersytet Wileński. Po latach chętnie wspominali pobyt w Wilnie, mieście wprawdzie peryferyjnym w Europie, ale tętniącym życiem i intelektualnie ożywionym dzięki Uniwersytetowi. Antoni Andrzejowski (1785–1868), wychowanek Szkoły Głównej pisał: „Pobyt mój w Wilnie otworzył mój umysł, ukształcił nieco, dał mi po trochu znać ludzi i ludzi, dojrzałem więcej niż można było na lat szesnaście”⁹⁶.

*

Niniejsza praca jest monograficznym przedstawieniem dziejów uczelni wileńskiej w latach 1793–1803. Wykorzystałam mało dotąd zbadane źródła, a dzięki ich analizie mogłam rozszerzyć i uporządkować dotychczasową

⁹⁵ S.B. Jundziłł, *Zbiór ułamkowych wiadomości o osobach i zakładach naukowych w dawniejszym i obecnym (1829) stanie Wileńskiego Uniwersytetu*, „Pismo Zbiorowe Wileńskie”, Wilno 1859; idem, *Pamiętniki życia Ks. Stanisława Jundziłła profesora botaniki i zoologii w Cesarskim Wileńskim Uniwersytecie*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. XIII, Kraków 1905; [Frank J.], *Pamiętniki dra Józefa Franka profesora Uniwersytetu Wileńskiego, z francuskiego przetłumaczył, wstępem i uwagami opatrzył Władysław Zahorski*, t. I-III, Wilno 1913.

⁹⁶ A. Andrzejowski, *Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu*, wydał i przedmową opatrzył F. Rawita Gawroński, Wilno 1921, t. I, s. 195.

wiedzę na temat Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Szkoły Głównej Wileńskiej⁹⁷. Pokazuję też próbę włączania Uniwersytetu w strukturę systemu rosyjskiego. Pojawiające się w pracy cytowania uwspółcześniłam zgodnie z *Instrukcją wydawniczą dla źródeł historycznych*⁹⁸. Wyjaśnienia wymaga także datowanie pojawiające się w pracy. Otóż od 1798 roku Szkoła Główna stosowała podwójne datowanie – zgodne z kalendarzem gregoriańskim i wg starego stylu (*v.s vertis stili*), czyli zgodnie z kalendarzem juliańskim.

Należy zauważyć, że utworzony w 1803 roku Imperatorski Uniwersytet Wileński był spadkobiercą spuścizny i tradycji Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego i Szkoły Głównej Wileńskiej. W ocenie Ludwika Janowskiego, od tej chwili wszechnica litewska weszła „w nowy najświetniejszy okres swego rozwoju. Wybitni profesorowie, tak krajowcy, jak i cudzoziemcy, dodali ogólnemu nastrojowi siły rozpędowej i wtedy ten Uniwersytet staje się zakładem światowej nauki i humanitarnych dążeń”⁹⁹.

Spojrzenie na dzieje uczelni wileńskiej w latach 1793–1803 prowokuje do dalszych poszukiwań. Wymagałaby jeszcze zbadania sytuacja szkół średnich i ich powiązań ze Szkołą Główną. W czasach Komisji Edukacji Narodowej był to bowiem ścisły związek i polegał na sprawowaniu opieki nad tymi szkołami. Po upadku państwa polskiego uniwersytet został pozbawiony tej funkcji, ale rektorzy i nauczyciele tych szkół nadal czuli potrzebę łączności z uniwersytetem. Świadczy o tym mało dotąd zbadana korespondencja szkolna z rektorem Marcinem Poczobutem z lat 1783–1796, przechowywana w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego. Ponowne przejęcie opieki uczelni nad szkołami nastąpiło w 1803 roku – w wyniku reformy cara Aleksandra I.

*

Podczas pisania tej pracy spotkałam się z życzliwością wielu osób, które pomogły mi na każdym etapie jej powstawania. Wszystkim tym osobom chciałabym w tym miejscu gorąco podziękować.

Dziękuję przede wszystkim Pracownikom archiwów i bibliotek w Warszawie, Krakowie, Wilnie i Sankt-Petersburgu. Dzięki nim poszukiwania archiwaliów i gromadzenie materiału było łatwiejsze i mniej czasochłonne.

Dziękuję Zespołowi Zakładu Historii Oświaty i Wychowania Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego, pod kierownictwem profesor dr hab. Ireny Szybiak, za wysłuchanie fragmentów pracy i cenne uwagi, które pomogły w dalszych badaniach.

⁹⁷ Nazwa Szkoła Główna Wileńska jest stosowana w literaturze przedmiotu. W dokumentacji uniwersytetu używane były także nazwy: Szkoła Główna Litewska lub Szkoła Główna. Spotyka się także nazwę Universitas.

⁹⁸ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. nauk. K. Lepszy, Wrocław 1953.

⁹⁹ L. Janowski, *Ateny Litewskie...*, op. cit., s. 7–8.

Ostateczny kształt książki zawdzięcza moim recenzentom wydawniczym – profesor dr hab. Kalinie Bartnickiej i profesorowi dr. hab. Andrzejowi Kajetanowi Wróblewskiemu, którym serdecznie dziękuję za dokładne przeczytanie tekstu oraz życzliwe i cenne uwagi merytoryczne i redakcyjne. Profesorowi Wróblewskiemu dziękuję ponadto za udostępnienie materiałów źródłowych i publikacji zachodnioeuropejskich na temat reform uniwersyteckich.

Bardzo dziękuję Moim Najbliższym za cierpliwość i słowa otuchy. Oni zawsze z pełną wiarą i nadzieją oczekiwali ukończenia pracy. Arturze i Marcinie – Wam dedykuję tę książkę!

ROZDZIAŁ I

Szkoła Główna 1793–1803

1. Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego a Sejm Grodzieński

Los Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego został zachwiany w 1792 roku przez wydarzenia polityczne, poprzedzające drugi rozbiór Polski. Przeciwnicy reform i wrogowie Konstytucji 3 Maja w niespełna rok po ogłoszeniu *Ustawy Rządowej* zawiązali w Targowicy konfederację, która miała doprowadzić do przywrócenia dawnego porządku¹.

Środowisko profesorów Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego reprezentowało odmienne stanowisko i było wierne ideałom Konstytucji 3 Maja. Uznawali ją za drogowskaz ku „niepodległości, szczęśliwości i egzystencji narodu”². Niestety Targowiczanie doprowadzili do porozumie-

¹ Konfederacja została zawiązana w Petersburgu 27 kwietnia 1792 roku. Jej oficjalne ogłoszenie nastąpiło 14 maja 1792 r. w Targowicy, na Ukrainie. Przywódcami byli: marszałek Szczęśny Potocki, Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski. Pod aktem konfederacji podpisali się także biskupi polscy, m.in. Józef Kazimierz Kossakowski – biskup inflancki oraz Ignacy Massalski – biskup wileński. Zob. M. Czacki, *Wspomnienia z roku 1788 po 1792*, Poznań 1826, s. 138; T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764–1794. Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, Kraków–Warszawa 1897, t. V, s. 246; J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka i ostatni sejm Rzeczypospolitej z 1793 roku. (Studium historyczno-prawne)*, Poznań 1952, s. 18; E. Rostworowski, *W sprawie konfederacji targowickiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1953, LX, nr 2, s. 304; idem, *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*, Warszawa 1966, s. 277; J. Łojek, *Upadek Konstytucji 3 Maja. Studium Historyczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 105–113; W. Czapliński, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1985, s. 386; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius 2000, s. 340; wyd. polskie: *Historia Litwy. Od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, tłum. Z. Grablunas, J. Niewulis-Grablunas, J. Prusinowska, R. Witkowski, Warszawa 2008, s. 342–343.

² *Kopiarzusz protokołów posiedzeń Szkoły Głównej W. Xa Lit. od r. 1784–1798*, (dalej: *Kopiarzusz protokołów posiedzeń...*), BUWil., rkps F 2 DC-9; odpis Ludwika Chmaja, APAN, rkps III-76.66, k. 132.

nia z carycą Katarzyną II, która sprawiła, że w maju 1792 roku, po uroczystościach rocznicowych z okazji uchwalenia Konstytucji, wojska rosyjskie przekroczyły granice Litwy i bez oporu zajmowały ziemie Rzeczypospolitej³.

Niechęć Targowicy do Konstytucji 3 Maja obróciła się także przeciwko Komisji Edukacji Narodowej i zorganizowanemu przez nią systemowi oświaty⁴. Dała temu wyraz targowicka Generalność Litewska, która we wrześniu 1792 roku zmusiła Komisję do złożenia przysięgi na wierność konfederacji i uznania Konstytucji 3 Maja za „grób wolności”. W imieniu Komisji Edukacji Narodowej wystąpił Michał Hieronim Radziwiłł (1744–1831), wojewoda wileński, który od 7 grudnia 1783 roku był formalnie komisarzem KEN⁵. Nie wykazywał on aktywności, a od kwietnia 1784 roku do czerwca 1789 roku przebywał za granicą⁶.

Generalność Litewska, w swoim Uniwersale, uznała Komisję za „burzyciela spokojności publicznej”. Potępiła także świecki charakter tej instytucji, a ostrze krytyki skierowała w stronę nauczycieli. Uzasadniała bowiem, iż płatny urzędnik państwowy, jakim stał się nauczyciel, nie może dobrze wykonywać swych obowiązków oraz zasługiwać na szacunek i społeczne zaufanie. Dlatego też wysuwała postulat ponownego powierzenia funkcji nauczycielskich duchowieństwu, bo tylko ono jest w stanie wychować społeczeństwo w wartościach moralnych. Generalność Litewska z pogardą odnosiła się też do treści matematyczno-przyrodniczych w programach nauczania, twierdząc, że prowadzą one do demoralizacji młodego pokolenia. „Ojczyzna więcej pożytku odniesie z cnotliwych obywateli, jak obiecywać może po matematykach, astronomach itd.”⁷.

³ Przeciwno 32 tysiącom żołnierzy rosyjskich stanęło 15 tysięcy polskich. Zob. *Pamiętniki generała Lwa Mikołajewicza Engelhardta*, z rosyjskiego oryginału przełożył i notami i dokumentami co do rzeczy polskich objaśnił P.K. Stolnikowicz-Chełmski, Poznań 1873, s. 86–88; H. Mościcki, *Generał Jasiński i powstanie kościuszkowskie*, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1917, s. 78; F. Koneczny, *Dzieje Polski: w dwóch tomach*, Łódź 1902, reprint: Komorów 1997, t. 1, s. 192; L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. I, Warszawa 1985, s. 354; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Historia Litwy...*, op. cit., s. 342–343.

⁴ B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej do Komisji Edukacji Narodowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. IX, Warszawa 1966, s. 66.

⁵ *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786–1794*, oprac. T. Mizia, „Archiwum Dziejów Oświaty”, t. III, pod red. Łukasza Kurdybachy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 325–326; B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej...*, op. cit., s. 68.

⁶ K. Lesińska, *Radziwiłł Michał Hieronim*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. XXX, s. 307.

⁷ *Uniwersał względem Duchowieństwa. Konfederacja Wolna W. X. Lit.*, „Korespondent Warszawski” z 11 IX 1792, nr 57, s. 514–515; J. Lubieniecka, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, Warszawa 1960, 52–53; Ł. Kurdybacha, M. Mitera-Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973, s. 272.

Władze targowickie podzieliły Komisję Edukacji Narodowej na Komisję Edukacyjną Litewską i Komisję Edukacyjną Koronną⁸. Takie plany snuł już pod koniec 1792 roku Józef Kazimierz Korwin Kossakowski (1738–1794), biskup inflancki, członek konfederacji⁹. Planu swe urzeczywistnił 19 marca 1793 roku. Wtedy bowiem rząd Targowicy powołał Komisję Edukacyjną Litewską. Kossakowski został jej przewodniczącym, a w jej skład weszli: kuzyn Kossakowskiego, prałat wileński – Jan Nepomucen Kossakowski¹⁰; tytularny biskup trypolitański – Józef Łopaciński; kanonik wileński – Jan Ignacy Kontrym, który został sekretarzem; oraz cztery osoby świeckie: Kazimierz Plater (1749–1807)¹¹ – kasztelan trocki; Ignacy Chomiński – sędzia ziemski powiatu oszmiańskiego; Ignacy Siwicki z województwa trockiego; Antoni Laudański ze Żmudzi. Ponadto prawo zasiadania w obradach mieli także biskup Ignacy Massalski (1729–1794), pierwszy prezes dawnej Komisji Edukacji Narodowej¹², a także kanclerze litewscy¹³.

Wzorem Konfederacji Litewskiej, Konfederacja Koronna 27 kwietnia 1793 roku powołała również własną Komisję Edukacyjną. W tym też dniu podział ten został oficjalnie ogłoszony dekretem konfederacji¹⁴. Sprawa podziału Komisji budziła zaniepokojenie obu szkół głównych – Koronnej w Krakowie i Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie – o przyszłość edukacji¹⁵.

⁸ J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka...*, op. cit., s. 18–20; B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej...*, op. cit., s. 79–80

⁹ T. Święcicki, *Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski*, przejrzał w rękopisie, objaśnił i uzupełnił przypisami J. Bartosiewicz, Warszawa 1858, t. I, s. 337; A. Zahorski, *Kossakowski Józef Kazimierz*, PSB, t. XIV, s. 270–271.

¹⁰ L. Żytkowicz, *Kossakowski Jan Nepomucen*, PSB, t. XIV, s. 266.

¹¹ Z. Zielińska, *Plater (Broel-Plater) Kazimierz Konstanty*, PSB, t. XXVI, s. 669.

¹² Ignacy Massalski był biskupem wileńskim od 1762 roku. W chwili powołania Komisji Edukacji Narodowej – 14 października 1773 r. – został mianowany jej pierwszym prezesem. W 1776 r., na skutek oskarżeń o nadużycia finansowe, odsunięto go od tej funkcji. Zob. I. Szybiak, *Massalski Ignacy Jakub*, PSB, t. XX, s. 135–137; T. Kasabuła, ks., *Ignacy Massalski biskup wileński*, Lublin 1987.

¹³ Z Grodna dnia 20 Marca, „Suplement do Gazety Warszawskiej” z 23 III 1793, nr 24; *Ustanowienie Komisji Edukacyjnej w W. X. Lit.*, „Addytament do Gazety Warszawskiej” z 30 III 1792, nr 26; J.I. Kraszewski, *Polska w czasie trzech rozbiorów 1772–1799. Studya do historii ducha i obyczaju*, Kraków–Warszawa 1903, t. III, s. 291; Zob. też B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej...*, op. cit., s. 79–80.

¹⁴ *Ustanowienie Komisji Edukacyjnej Koronnej*, „Suplement do Gazety Warszawskiej” z 8 maja 1793, nr 37; J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka...*, op. cit., s. 109; J. Poplatek SJ, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzupełnił L. Grzebień SJ, przyg. do druku J. Paszenda SJ, Kraków 1973, s. 342; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła Główna Koronna w latach 1786–1795*, Wrocław–Kraków 1959, s. 197; A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce, 1773–1794: jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przełożyła i uzupełniła Mirosława Chamcówna, przedmową opatrzył Henryk Barycz, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 258.

¹⁵ Swoj niepokój wyrażał Poczobut w korespondencji z Janem Śniadeckim. Zob. *List M. Poczobuta do J. Śniadeckiego z dn. 4 IV 1793 r.*, BJ, rkps 3119, k. 225.

Fakt podziału niekorzystnie wpływał nie tylko na stronę organizacyjną działających od 1773 roku szkół, ale przede wszystkim na ich sytuację finansową. Środowiska akademickie Krakowa i Wilna obserwowały bowiem rabunkową działalność obu Komisji, zmierzającą przede wszystkim do zapewnienia swym członkom intratnych dochodów kosztem funduszu edukacyjnego. Niedobór środków finansowych dotyczył szczególnie Koronę, gdyż tam wydatki przewyższały dochody¹⁶. Sytuacja finansowa Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego też nie była stabilna. Swych obaw nie krył rektor Poczubut i w liście do Jana Śniadeckiego, profesora astronomii i sekretarza Szkoły Głównej Koronnej, pisał: „tyle mam do myślenia, czynienia i pisania o interesach ekonomicznych w tym przypadku nadzwyczajnym, przez który i fundusz edukacyjny narażony jest na znaczny uszczerbek i Akademia na odmiany przez nowe urządzenia. [...] los Akademii trudny jest teraz do skalkulowania [...] My na ten rok szkolny jeszcześmy ani halerza nie wzięli. Nie wiem co będzie”¹⁷.

Poza tym, na skutek drugiego rozbioru Polski¹⁸, znaczna część szkół znalazła się poza granicami Rzeczypospolitej. Obawy budził los Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. O planach jej likwidacji donosił Poczubut w liście do Śniadeckiego: „Za ten kordon idzie 8 kolegów i szkół akademickich i znaczna część funduszu edukacyjnego. Akademia nasza wiele przez to ucierpi, i podobno do upadku przyjdzie. Kończę w tym roku trzy-nastoletnie rektorstwo i fatalnie kończę”¹⁹.

W tak złożonej sytuacji Szkoły Główne rozpoczęły akcję ratowania jedności Komisji. Największe nasilenie tych prac nastąpiło podczas obrad Sejmu w Grodnie²⁰, gdzie spotkali się przedstawiciele obu obszarów edukacyjnych – Korony i Litwy. Z ramienia Korony wystąpił Jan Śniadecki. Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego reprezentowali rektor

¹⁶ K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą spraw Szkoły Głównej Koronnej na Sejmie Grodzieńskim 1793 r.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. I, Wrocław 1958, s. 117; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, op. cit., s. 10, 197; K. Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 305.

¹⁷ List M. Poczubuta do J. Śniadeckiego z dn. 15 IV 1793, BJ, rkps 3119, k. 231.

¹⁸ Traktaty rozbiorowe zostały podpisane w lipcu 1793 r., ale już w grudniu 1792 r. były znane plany zaboru rosyjskiego. Zob. H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi*, Wilno 1910, z. 4, s. 102.

¹⁹ List M. Poczubuta do Jana Śniadeckiego z dn. 11 IV 1793 r., BJ, rkps 3119, k. 227.

²⁰ Sejm w Grodnie został zwołany z rozkazu Jakuba Sieverssa, ambasadora rosyjskiego w Polsce, przez króla Stanisława Augusta. Rozpoczął się 17 VI 1793 roku; zob. J.J. Sievers, *Jak doprowadziłem do drugiego rozbioru Polski*, opracowali, wstępem i przypisami opatrzyli B. Grochulska i P. Ugniewski, Warszawa 1992, s. 109; J.U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich. Dzieło pośmiertne*, wydał Karol Ursyn Niemcewicz, Paryż 1848, s. 192; Z. Zielińska, *Ostatnie lata Pierwszej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986, s. 70; J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka*, op. cit., s. 58; Ł. Kądziała, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej. Fryderyk Moszyński 1792–1793*, Warszawa 1993, s. 142.

Marcin Poczubut i Hieronim Stroynowski profesor prawa natury²¹. Gwarancję dalszej dobrej pracy szkół w Rzeczypospolitej reprezentacje obu Szkół Głównych widziały w jedności Komisji, a także w nadziei zapewnienia jednego funduszu edukacyjnego dla Korony i Litwy. Załatwienie tych spraw nie było rzeczą prostą, ponieważ na przeszkodzie stał skorumpowany przez Targowiczan sejm, a także zależność od Petersburga. Już w 27 maja 1793 roku generał rosyjski i poseł nadzwyczajny Jakub Sievers²², w liście do carycy Katarzyny II pisał, iż palącą sprawą do rozstrzygnięcia przez Rosję powinno być zajęcie się Komisją Edukacyjną. Uważał, że „wskazana jest pewna zmiana planu wychowania”²³. Proponował także, aby szkolnictwo z rąk pijarów przeszło pod nadzór eksjezuitów. Nie była to kwestia nowa, gdyż sami eksjezuici zabiegali o wskrzeszenie zakonu w okresie obrad Sejmu Wielkiego, a w czasach Targowicy z planem wskrzeszenia zakonu jezuitów i przekazania mu szkolnictwa występowali już we wrześniu 1792 roku członkowie litewskiej konfederacji targowickiej. Zapowiadali, iż w tym celu użyją „wszelkich sposobów”, aby nauczaniem zajęli się ponownie jezuici. Przy tej okazji jeszcze raz podważali sens kształcenia w naukach matematyczno-przyrodniczych oraz krytykowali model świeckiego nauczyciela. To swoje stanowisko konfederacja potwierdziła w styczniu 1793 roku²⁴.

Rozpatrzenie spraw edukacyjnych na Sejmie Grodzieńskim było odsuwane w czasie. Sukces w załatwieniu spraw Poczubut i Śniadecki widzieli w przychylnym stosunku króla Stanisława Augusta oraz pozyskaniu wsparcia Jakuba Sieversa. Z tego też względu podczas pobytu w Grodnie zabiegali oni o spotkania z tymi osobami. Marcin Poczubut już po dwóch dniach pobytu

²¹ J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka*, op. cit., s. 110; K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą...*, op. cit., s. 111–112; B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej...*, op. cit., s. 82; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, op. cit., s. 198–199.

²² Jakow Jefimowicz Sievers, generał i dyplomata rosyjski niemieckiego pochodzenia, został 2 grudnia 1792 r. mianowany posłem nadzwyczajnym i pełnomocnym przy królu Stanisławie Augustie. Przybył do Warszawy 10 lutego 1793 r. i zatrzymał się w pałacu ambasady rosyjskiej. 14 lutego 1793 r. był na audiencji u króla, podczas której skłonił go do udziału w pracach konfederacji targowickiej i wyjazdu do Grodna. Zob. W. Smoleński, *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903, s. 403, 406; A. Trębicki, *Opisanie sejmiku ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie. O rewolucji roku 1794*, oprac. i wstępem poprzedził J. Kowecki, Warszawa 1967, s. 499; J.J. Sievers, *Jak doprowadziłem...*, op. cit., s. 27.

²³ Ibidem, s. 102.

²⁴ *Uniwersał względem Duchowieństwa. Konfederacja Generalna Wolna W. X. Lit., „Korespondent Warszawski”* z 11 IX 1792, nr 57, s. 515; *Uniwersał względem Urzędu Duchowieństwa w Prowincjach Rzepltey, „Addytament do Gazety Warszawskiej”* z 16 I 1793, nr 5; J. Hulewicz, *Opinia publiczna wobec Komisji Edukacji Narodowej*, Nadbitka ze „*Studia z Dziejów Kultury Polskiej*”, Warszawa 1949, s. 38–39; R. Butterwick, *Sprawa wskrzeszenia zakonu jezuitskiego w dobie Sejmu Czteroletniego*, w: *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej, Kraków 2004, s. 94–95.

w Grodnie spotkał się z królem i przedstawił mu oczekiwania Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. W jego odczuciu, audiencja nie dała wielkich nadziei na szybkie załatwienie spraw. Poczubut widział też bezsilność Stanisława Augusta²⁵.

Kolejnym krokiem było przedstawienie oczekiwań obu Szkół Głównych Sieversowi. Przedstawiciele Krakowa i Wilna w nim bowiem widzieli osobę, która okaże wsparcie dla Szkół Głównych i szkolnictwa oraz przyczyni się do wprowadzenia korzystnych dlań przepisów prawnych. Do spotkania przedstawicieli Szkół Głównych z Sieversem doszło 5 lipca 1793 roku²⁶. Ambasador okazał zainteresowanie, wypytywał o szczegóły i obiecał pomoc „byleby sejm chciał co robić, nie eksponując przez bałamuctwo i zwłokę kraj cały na anarchię i zniszczenie”²⁷. Ze spotkania wynieśli pozytywne wrażenie i nadzieję na poparcie w sejmie²⁸.

Stanowisko Szkół Głównych 10 lipca 1793 roku przekazali na piśmie Stanisławowi Augustowi, a 19 lipca, w języku francuskim, Sieversowi²⁹. Prośba Szkół Głównych koncentrowała się wokół trzech zasadniczych kwestii. Pierwsza z nich dotyczyła gwarancji wynagrodzeń dla nauczycieli Szkół Głównych, argumentując, że na swoje stanowiska zostali oni powołani „powagą Rządu” przez Komisję Edukacji Narodowej i podlegali nadal prawom *Ustaw*. Drugi postulat dotyczył zachowania i rozciągnięcia na obie Szkoły Główne przywilejów, jakie zostały nadane Akademii Krakowskiej przez władców polskich. W trzecim punkcie autorzy domagali się zachowania dla Szkół Głównych przepisów *Ustaw*, w których zostały zapisane podstawowe prerogatywy uniwersytetów: kształcenie kadry – w tym kształcenie nauczycieli; opieka nad szkołami; prowadzenie badań naukowych i popularyzacja wiedzy; a także nadawanie stopni naukowych i zatrudnianie

²⁵ M. Poczubut przybył do Grodna 25 czerwca 1793 r., a 27 czerwca był na spotkaniu u króla. Zob. *List Marcina Poczubuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 28 VI 1793 r.*, BLAN, rkps. F 151–636, k. 3.

²⁶ *List Marcina Poczubuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 5 VII 1793 r.*, BLAN, rkps. F 151–636, k. 4.

²⁷ *List Jana Śniadeckiego do Józefa Januszewicza z dn. 7 VII 1793 r.*, w: *Listy Jana Śniadeckiego w sprawach publicznych od roku 1788 do 1830 pisane z autografów, wstęp i przypiski Józef Ignacy Kraszewski*, Poznań 1878, s. 83; zob. K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą...*, op. cit., t. I, s. 115.

²⁸ *List Marcina Poczubuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 19 VII 1793 r.*, BLAN, rkps. F 151–636, k. 8v.

²⁹ *Prośba od Xa Poczubuta Rektora Akademii Wileńskiej i Jana Śniadeckiego „Do Najjaśniejszego Pana i Stanów Rzeczypospolitej od Szkół Głównych przełożenia i prośby” Grodna 10. Julij 1793 r.*, AGAD, Archiwum Królestwa Polskiego, rkps. sygn. 200, s. 91–93. Pismo było podpisane przez Poczubuta i Śniadeckiego, choć w jego tworzeniu brał udział także Hieronim Stroynowski. Pismo to opublikował M. Baliński (*Pamiętniki o Janie Śniadeckim jego życiu prywatnym i publicznym i dziełach jego*, Wilno 1865, s. 234–238); zob. K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą...*, op. cit., s. 116; zob. też E. Rabowicz, *Poczubut (Poczubut-Odlanicki) Marcin*, PSB, t. XXVII, s. 58.

kadry³⁰. W tym punkcie zawarta była także prośba o zachowanie prawa sejmowego z 1776 roku, które powierzyło Komisji swobodne dysponowanie wszystkimi funduszami na utrzymanie edukacji³¹. Podkreślano, że wieloletnia praktyka wykazała, iż dotychczasowa organizacja Szkół Głównych była dobra i pozwoliła na dobre funkcjonowanie obydwu akademii oraz szkół im podległych³².

Od lipca do września 1793 roku sejm nie przystąpił do rozstrzygania spraw edukacyjnych. Dla delegacji obu Szkół Głównych był to czas oczekiwania i okazja do śledzenia spraw sejmowych – głównie podejmowanych przez sejm decyzji politycznych. Delegacje obu Szkół Głównych były m.in. świadkiem ratyfikacji drugiego rozbioru Polski i rozwiązania konfederacji targowickiej³³.

W dniu 9 września 1793 roku Sejm powołał deputację do ułożenia formy rządu³⁴. W skład deputacji weszło 20 osób, którym przewodniczył biskup wileński Ignacy Massalski, a poza nim w jej gronie znaleźli się przedstawiciele senatu: Fryderyk Moszyński (ok. 1737–1817)³⁵ – marszałek wielki koronny; Michał Kleofas Ogiński (1765–1833)³⁶ – podskarbi wielki litewski; Antoni Sułkowski (1735–1794)³⁷ – kanclerz wielki koronny; Józef Zabiełło

³⁰ Ten postulat odnosił się do zachowania zapisów *Ustaw*, szczególnie Rozdziału II: *Szkoły Głównie* i Rozdziału III: *Konkursa do katedr w Szkołach Głównych*.

³¹ Tekst prawa sejmowego o Komisji Edukacji Narodowej 1776 r. podaje J. Lewicki, *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i zaopatrzył wstępem krytycznym oraz przypisami J. Lewicki, Kraków 1925, s. 96–99. Zob. też idem, *Komisja Edukacji Narodowej w świetle ustawodawstwa szkolnego. Szkic historyczny*, Warszawa 1923, s. 30–31.

³² K. Bartnicka, *Sprawa przedruku Ustaw Komisji Edukacji Narodowej w Wileńskim Okręgu Szkolnym w początku XIX w.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XX, Warszawa 1977, s. 94.

³³ *List Marcina Poczebuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 19 VIII 1793 r.*, BLAN, rkps. F 151-636, k. 23. Zob. też *Głos relacji Ignacego Gosławskiego rotmistrza kawalerii narodowej przeszłego posła województwa sandomierskiego na sejm Grodzieński*, „Pismo Zbiorowe Wileńskie” Wilno 1859, s. 480; J.J. Sievers, *Jak doprowadziłem...*, op. cit., s. 127, 136, 139–140; H. Mościcki, *Dzieje porozbiorowe*, op. cit., z. 4, s. 97–99.

³⁴ *Ustanowienie Deputacji dla ułożenia Projektu Formy Rządu*, „Gazeta Warszawska” z 21 IX 1793, nr 76; zob. Ł. Kądziała, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 197–198.

³⁵ Fryderyk Moszyński był pułkownikiem wojsk koronnych, a w 1762 r. posłem na sejm. Pełnił też funkcję wicekomendanta w Szkole Rycerskiej. Zob. A. Zahorski, M. Złomska, *Moszyński Fryderyk Józef Jan Kanty*, PSB, t. XXII, s. 112–117; Ł. Kądziała, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 30–33.

³⁶ Michał Kleofas Ogiński w latach 1790–1791 był posłem nadzwyczajnym Rzeczypospolitej w Holandii.

³⁷ Antoniemu Sułkowskiemu tytuł kanclerza wielkiego koronnego nadała Targowica 4 maja 1793 roku. Wcześniej pełnił funkcję wojewody gnieźnieńskiego i kaliskiego. Zob. *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, t. II: 1787–1807, ze spuścizny po Ludwiku Kamińskim, do druku przyg. M. Chmćówna i S. Tync, Wrocław 1954, s. 179.

(?–1794)³⁸ – hetman polny litewski; Piotr Ożarowski (1730–1794)³⁹ – hetman wielki koronny, kasztelan wojnicki; Józef Oborski (1737–po 1794)⁴⁰ – kasztelan ciechanowski. Ponadto w składzie deputacji znaleźli się posłowie z Małopolski: Konstanty Jankowski – poseł sandomierski; Kazimierz Raczyński (1729–1824) – marszałek nadworny koronny; Antoni Pułaski (1747–1813)⁴¹ – poseł wołyński, hetman polny koronny; Kajetan Miączyński (1751?–1801)⁴² – marszałek konfederacji lubelskiej i poseł lubelski; posłowie z Wielkopolski: Jan Ostroróg (1755?–po 1809)⁴³ – poseł czerski; Tadeusz Szymon Skarżyński (?–1817)⁴⁴ – poseł łomżyński; Onufry Oborski (ok. 1743–?)⁴⁵ – poseł liwski, brat kasztelana ciechanowskiego; Karol Skarbek – poseł gostyński; a także posłowie z Wielkiego Księstwa Litewskiego: Jakub Godaczewski – poseł trocki; Józef Kimbar (ok. 1750–po 1800)⁴⁶ – poseł upicki; Michał Łopot⁴⁷ – poseł nowogródzki, Aurelian Snarski⁴⁸ – poseł inflancki. Do grona deputacji wszedł również z urzędu Marszałek sejm Stanisław Kostka Bieliński (?–1812?)⁴⁹ – podkomorzy nadworny, szambelan Stanisława Augusta, cześnik koronny.

To grono miało zdecydować o funkcjonowaniu, mimo ogromnych strat terytorialnych, stale jeszcze formalnie istniejącego państwa po kolejnym

³⁸ Józefowi Zabiello, poza tytułem hetmana polnego litewskiego, konfederacja targowicka nadała funkcję marszałka ziemi żmudzkiej; *ibidem*, s. 212.

³⁹ Piotr Ożarowski był przeciwnikiem reform Sejmu Wielkiego. Został powieszony w czasie insurekcji kościuszkowskiej. Zob. Z. Zielińska, *Ożarowski Piotr*, PSB, t. XXIV, s. 673–678.

⁴⁰ Józef Oborski podczas Sejmu Wielkiego należał do opozycji. Zob. W. Szczygielski, *Oborski Józef*, PSB, t. XXIII, s. 438–440.

⁴¹ Antoni Pułaski należał do konfederacji targowickiej. Zob. *idem*, *Pułaski Antoni*, PSB, t. XXIX, s. 366–371.

⁴² Kajetan Miączyński od 1781 r. pełnił funkcje generalnego inspektora wojsk koronnych. Podczas sejm grodzieńskiego został pisarzem polnym koronnym. Zob. *idem*, *Miączyński Kajetan Adam*, PSB, t. XX, s. 562–564.

⁴³ Jan Ostroróg był szambelanem Stanisława Augusta. W czasie obrad sejm grodzieńskiego nie wykazywał zbytnej aktywności. Głosował zgodnie z instrukcjami J.J. Sieverssa. Zob. A. Puławski, *Ostroróg Jan*, PSB, t. XXIV, s. 511–512.

⁴⁴ Tadeusz Szymon Skarżyński był sędzią sądu plockiego. Na sejmie grodzieńskim reprezentował stronnictwo Stanisława Augusta. Zob. M. Czeppe, *Skarżyński (Skarżyński) Tadeusz Szymon*, PSB, t. XXXVIII, s. 79–80.

⁴⁵ Onufry Oborski był sędzią ziemskim litewskim, Zob. W. Szczygielski, *Oborski Onufry*, PSB, s. 450–451.

⁴⁶ Józef Kimbar był stolnikiem upickim. Protestował przeciwko zawarciu porozumienia z Rosją. Zob. A. Zahorski, *Kimbar Józef*, PSB, t. XII, s. 456–457.

⁴⁷ Michał Łopot był oboźnym wielkim litewskim. Zob. *idem*, *Łopot (Łopot) Michał*, PSB, t. XVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 413–414.

⁴⁸ Aurelian Snarski należał do konfederacji targowickiej. Zob. R. Cywiński, *Snarski Aurelian*, PBS, t. XXXIX, s. 395–397.

⁴⁹ A.S. Skąłowski, *Bieliński Stanisław Kostka*, PSB, t. II, s. 56–57; *List Marcina Poczobuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 10 IX 1793 r.*, BLAN, rkps F 151-635, k. 11.

rozbiornie, w tym o losach Komisji Edukacji Narodowej i szkolnictwa w Rzeczypospolitej. Mimo, iż w gronie deputacji znalazły się osoby, które należały do konfederacji targowickiej (np. Moszyński, Ożarowski i Pułaski), Poczubut wyraził swoje zadowolenie z jej składu⁵⁰. W jej szeregach znajdowali się bowiem w większości ludzie oddani sprawom edukacji. Jedynie dwie osoby z tego grona (Zabiello i Raczyński) uznane zostały przez Poczubutę i Śniadeckiego za przeciwników spraw edukacyjnych, a sześciu jako obojętnych (Pułaski, Miączyński, Skarbek, Godaczewski, Kimbar, Snarski)⁵¹. Poczubut nadal był przekonany o przychylnym stosunku Sieversa do Szkół Głównych i liczył przede wszystkim na jego wsparcie⁵².

Deputacja rozpoczęła pracę 10 września 1793 roku. Wyrażenie przez nią stanowiska na temat przyszłej Komisji Edukacyjnej było poprzedzone pracami nad zniesieniem dotychczasowych Komisji Edukacyjnych – Koronnej i Litewskiej, a także zniesieniem tzw. sancitów, czyli przepisów targowickich, dotyczących wszystkich spraw państwowych, w tym m.in. szkolnictwa⁵³.

15 września 1793 roku decyzją Sejmu, konfederacja została rozwiązana⁵⁴ i zaraz po tym fakcie Poczubut i Śniadecki przedstawili królowi opracowany projekt Komisji Edukacyjnej. Stanisław August wyraził zainteresowanie sprawą i do udziału w dyskusji na ten temat oraz do przygotowania dla deputacji ostatecznej redakcji projektu zaprosił dwóch swoich urzędników – ks. Andrzeja Wołłowicza⁵⁵ i ks. Andrzeja Gawrońskiego (1740–1813)⁵⁶. Ponadto 20 września 1793 roku z inicjatywy króla sejm wyłonił siedem osób, które miały wejść w działalność Komisji Edukacji Narodowej i obu Komisji Edukacyjnych za rządów Targowicy. Ta siedmioosobowa deputacja, pod przewodnictwem Wojciecha Suchodolskiego (1749–1826) – kasztelana

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ *List Jana Śniadeckiego do Józefa Januszewicza z dn. 11 IX 1793*, w: *Listy Jana Śniadeckiego...*, op. cit., s. 114–115.

⁵² *I List Marcina Poczubuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 11 IX 1793 r.*, BLAN, rkps F 151-636, k. 39–39v.

⁵³ *II List Marcina Poczubuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 13 IX 1793 r.*, ibidem, k. 39v.

⁵⁴ J.J. Sievers, *Jak doprowadziłem...*, op. cit., s. 144–145; Ł. Kądziała, *Miedzy zdradą a służbą Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 204, 208; zob. też *List M. Poczubuta do A. Strzeckiego z dn. 16 IX 1793 r.*, BLAN, rkps F. 151-636, k. 41v.

⁵⁵ Andrzej Wołłowicz był kanonikiem warszawskim i plockim, referendarzem w kancelarii królewskiej; brał udział w spotkaniach króla z różnymi delegacjami.

⁵⁶ Andrzej Gawroński był biskupem krakowskim, członkiem Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, współautorem *Elementarza dla szkół parafialnych i narodowych* (1786), tłumaczem podręczników i lektorem królewskim, a także współautorem polskiej terminologii matematycznej. Zob. J. Poplatek, *Gawroński Andrzej*, PSB, t. VII, s. 323; J. Lubieniecka, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, Warszawa 1960, s. 45; A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej...*, op. cit., s. 109, 118, 260. Zob. też *List M. Poczubuta do A. Strzeckiego z dn. 20 IX 1793 r.*, BLAN, rkps F 151-636, k. 45v.

smoleńskiego, sprawdziła działalność Komisji za lata 1786–1793⁵⁷. 7 października 1793 roku sejm przyjął projekt posła krakowskiego Szczęsnego Grodzickiego o zawieszeniu władzy i czynności Komisji Edukacji Koronnej i Komisji Edukacji Litewskiej, w którym postulował on jedność funduszu edukacyjnego dla Korony i Litwy⁵⁸. Wniosek Grodzickiego został przyjęty przez Sejm, który podjął także decyzję o zawieszeniu dotychczasowej, targowickiej Komisji Edukacyjnej oraz pisma o zniesieniu sancitów⁵⁹.

Rozstrzygnięcia dotyczące Komisji Edukacyjnej nastąpiły dopiero w listopadzie 1793 roku, na jednej z ostatnich sesji sejmowych. Zostały wówczas odczytane treści projektu urządzenia Komisji Edukacyjnej⁶⁰, a następnie mocą ustawy została powołana jedna Komisja Edukacyjna dla Korony i Litwy – Komisja Edukacyjna Obojga Narodów. Dokument określający nową Komisję nosił tytuł: *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na Sejmie Grodzieńskim r. 1793 w formie rządu opisana*⁶¹. Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów podlegały wszystkie szkoły szczebla parafialnego, średniego i wyższego⁶².

Najważniejszym rezultatem, jaki osiągnęły reprezentacje Szkół Głównych, była przede wszystkim jedność Komisji Edukacyjnej i osadzenie władzy nad edukacją na prawie sejmowym z 1776 roku. Poza tym udało im się przeforsować przedstawiane od początku pobytu w Grodnie stanowisko Szkół Głównych, iż do czasu opracowania przepisów prawnych (*Ustaw*) przez nową Komisję Edukacji podstawą funkcjonowania szkół będą dotychczasowe *Ustawy* Komisji Edukacji Narodowej⁶³. Dzięki temu Szkoły Główne zachowały swoją strukturę organizacyjną, złożoną nadal z dwóch kolegów – fizycznego

⁵⁷ Oprócz Wojciecha Suchodolskiego, w skład deputacji weszli także: Jędrzej Zalewski – poseł lubelski, Ignacy Łobaczewski – poseł czernichowski, Chojnowski – poseł wiski, Szczepan Zambrzycki – poseł nurski oraz Hutorowicz i Modzelewski – posłowie oszmiańscy. Poza wglądem w działalność Komisji Edukacji Narodowej deputacja ta miała również skontrolować Komisję Policji. Zob. *List Marcina Poczobuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 20 IX 1793 r.*, BLAN, rkps F 151-636, k. 45v; A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959, s. 225; B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej*, op. cit., s. 82–83.

⁵⁸ *Projekt JW. Grodzickiego, posła krakowskiego: Całość funduszków Komisji Edukacyjnej*. Zob. S. Tync, *Komisja Edukacji Narodowej...*, op. cit., s. 553; K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą...*, op. cit., s. 124; Ł. Kądziela, *Między zdradą a służbą Rzeczypospolitej...*, op. cit., s. 245.

⁵⁹ *List Marcina Poczobuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 7 X 1793 r.*, BLAN, rkps F 151-636, k. 47v. Na udział Śniadeckiego w przygotowaniu projektu o wstrzymaniu władzy i czynności Komisji Edukacyjnej Litewskiej zwróciła także uwagę K. Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego...*, op. cit., s. 306.

⁶⁰ *List Jana Śniadeckiego do Józefa Januszewicza z dn. 20 XI 1793 r.*, w: *Listy Jana Śniadeckiego...*, op. cit., s. 145; J. Wąsicki, *Konfederacja targowicka...*, op. cit., s. 145; K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą...*, op. cit., s. 129.

⁶¹ Tekst dokumentu zob.: J. Lewicki, *Ustawodawstwo szkolne...*, op. cit., s. 368–388.

⁶² *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na Sejmie Grodzieńskim w roku 1793 w formie rządu opisana*, Rozdz. I, 1-mo i 18., druk w: ibidem, s. 370, 374.

⁶³ *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów...*, op. cit., Rozdz. I, 3-tio, druk w: ibidem, s. 370; K. Bartnicka, *Sprawa przedruku Ustaw...*, op. cit., s. 95.

i moralnego. Zabrakło w przepisach określenia związku szkół głównych ze szkołami niższymi. W ustawie o Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów posłowie przyjęli zapis, iż związek taki „co do porządku i instrukcji publicznej Komisja ustanowi”⁶⁴. Szkoły Główne nie otrzymały także prawa do swobodnego dysponowania finansami, jakie wpływały do ich kas. Wpływy, które były „zdawna funduszem Akademii”, miały iść tylko na cele naukowe Szkół Głównych, a niewykorzystane musiały uniwersytety przekazywać do kasy Komisji. Ta zaś dopiero miała rozdysponować pieniądze na cele zaplanowane dla wszystkich szkół⁶⁵. A zatem autonomia Szkół Głównych została nieznacznie ograniczona⁶⁶.

Mimo tych ujemnych stron, Poczebout ocenił dość pozytywnie uchwalone prawo. „Co się tyczy Konstytucji tyczących edukacji i Komisji Edukacyjnej, wyjąwszy kilka artykułów, reszta dobra”⁶⁷.

Do składu Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów, powołanej na Sejmie Grodzieńskim weszły osoby świeckie i duchowne⁶⁸. Byli to m.in. członkowie dawnej Komisji Edukacji Narodowej: biskup płocki Michał Poniatowski (1736–1794), który został prezesem; Ignacy Massalski; Joachim Chreptowicz (1729–1812) – podkanclerzy Wielkiego Księstwa Litewskiego; Wojciech Skarszewski (1743–1827) biskup chełmski; a także związani z nauką i nauczaniem: ks. Jędrzej Gawroński – astronom, lektor i bibliotekarz królewski, członek dawnego Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych; Franciszek Ksawery Woyna (1750–1815) – były poseł Rzeczypospolitej w Wiedniu oraz wykładowca w Szkole Rycerskiej; ks. Dawid Pilchowski [Pilichowski] (1735–1803) – emerytowany profesor literatury i wymowy Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego; ks. Hieronim Stroynowski – profesor prawa natury i narodów także w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ponadto w jej składzie znaleźli się także politycy, pełniący w ówczesnej Rzeczypospolitej znaczące funkcje: Michał Hieronim Radziwiłł (1744–1831) – wojewoda wileński, książę Stanisław Poniatowski (1754–1833) – podskarbi

⁶⁴ *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów...*, op. cit., Rozdz. I, 8-vo, druk w: J. Lewicki, *Ustawodawstwo szkolne...*, op. cit., s. 371.

⁶⁵ *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów...*, op. cit., Rozdz. I, 22-do, druk w: ibidem, s. 376.

⁶⁶ H. Barycz, *Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia*, w: *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków we Wrocławiu*, t. 2, z. 1, Wrocław 1948, s. 90.

⁶⁷ *List Marcina Poczebouta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 25 XI 1793 r.*, BLAN, rkps F. 151-636, k. 66v.

⁶⁸ H. Barycz, *Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia*, op. cit., s. 90–91; K. Lewicki, *Jan Śniadecki obrońcą...*, op. cit., s. 198; M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, op. cit., s. 205; B. Michalik, T. Mizia, *Stosunek konfederacji targowickiej...*, op. cit., s. 83; K. Bartnicka, *Sprawa przedruku Ustaw...*, op. cit., s. 95; A. Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej...*, op. cit., s. 259; M. Lukšienė, *Lietuvos Edukacinė Komisija (1797–1803)*, „Pedagogika”, t. XVI, Vilnius 1981, s. 127; J. Kamińska, *Sprawa Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego na Sejmie Grodzieńskim w 1793 roku*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, t. XLVI, Warszawa 2009, s. 21.

wielki litewski, oraz szambelan Mikołaj Wolski (1762–1803)⁶⁹. W opinii Jana Śniadeckiego byli to „zacni ludzie i nasi przyjaciele”, którzy dawali nadzieję na pozytywne funkcjonowanie szkół głównych oraz oświaty w Koronie i na Litwie⁷⁰.

Zadaniem Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów było opracowanie nowych ustaw i przedstawienie ich do zatwierdzenia Radzie Nieustającej. Do tego czasu Szkoły Główny mogły opierać swoją pracę na *Ustawach* Komisji Edukacji Narodowej z 1790 roku oraz na konstytucji przyjętej przez Sejm Grodzieński – *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na Sejmie Grodzieńskim roku 1793 w formie rządu opisana*⁷¹. W ocenie rektora Poczubuta, przyjęte przez sejm prawo dawało nadzieję na zachowanie ciągłości prac uniwersytetu⁷². Zgodnie z jego zapisami, Szkoły Główny zachowały swoją strukturę organizacyjną, złożoną z dwóch kolegiów – fizycznego i moralnego. Dla potrzeb projektowanej katedry weterynarii, uniwersytet wileński – podobnie, jak krakowski – otrzymał wioskę dla „różnych doświadczeń rolniczych, ogrodniczych i innych fizycznych”⁷³. Dla Szkoły Głównej w Wilnie była to wieś Wierzby, „lub inna około Wilna wakująca królewsczyzna”⁷⁴. Przewidziane było także dofinansowanie kształcenia nauczycieli w dziedzinie meteorologii, mineralogii i chemii oraz badania krajowych „wód, kruszców i soli”⁷⁵, a także środki na utrzymanie szpitali, na „eksperyjencje medycyny i chirurgii” dla każdej Szkoły Głównej⁷⁶. Wówczas też pojawiła się propozycja przejścia przez Szkoły Główny już istniejących szpitali w Warszawie,

⁶⁹ Skład Komisji Edukacyjnej Obojga Narodów znajdujemy w notatkach M. Poczubuta (BLAN, rkps F 151-662, k. 1) oraz w *Liście Jana Śniadeckiego do Józefa Januszewicza z dn. 24 XI 1793 r.*, w: *Korespondencja Jana Śniadeckiego...*, op. cit., t. II, s. 248–249. Zob. M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński...*, op. cit., s. 205.

⁷⁰ *List Jana Śniadeckiego do Józefa Januszewicza z dn. 24 XI 1793 r.*, w: *Korespondencja Jana Śniadeckiego...*, op. cit., t. II, s. 249.

⁷¹ Dokument ten Józef Lewicki (1882–1942), historyk edukacji, nazwał konstytucją. Nowa Komisja wchodziła w skład Departamentu Edukacji Narodowej, jako jednego z sześciu departamentów Rady Nieustającej (ponadto były tam jeszcze Departamenty: Wojska, Interesów Cudzoziemskich, Skarbu, Sprawiedliwości i Policji). Tekst dokumentu *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów na Sejmie Grodzieńskim roku 1793 w formie rządu opisana* zob. w: J. Lewicki, *Ustawodawstwo szkolne...*, op. cit., s. 368–388 oraz s. XLI–XLII. Zob. też J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2001, s. 320.

⁷² *List Marcina Poczubuta do Andrzeja Strzeckiego z dn. 25 XI 1793 r.*, BLAN, rkps F 151-636, k. 66v.

⁷³ *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów...*, Rozdz. I, 22-do, druk w: J. Lewicki. *Ustawodawstwo szkolne...*, op. cit., s. 376. Zob. też W. Bobkowska, *U źródeł wiedzy rolniczej na Litwie*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1929, s. 213.

⁷⁴ *Komisja Edukacyjna Obojga Narodów...*, op. cit., Rozdz. I, 22-do, druk w: J. Lewicki, *Ustawodawstwo szkolne...*, op. cit., s. 375–376.

⁷⁵ *Ibidem*, Rozdz. I, 26-to, s. 377.

⁷⁶ *Ibidem*, Rozdz. I, 11-mo, s. 372.